

Вид и время в славянских языках

Доклады членов Комиссии по аспектологии при Международном комитете славистов на XVI Международном съезде славистов в Белграде 2018 г.

1. **Adriaan BARENTSEN** (*Universiteit van Amsterdam, Nederland*), Функционирование вида в плюсквамперфекте современных славянских языков. Плюсквамперфект в контексте ограниченной кратности, с. 1-13.

2. **Дојчил ВОЈВОДИЋ** (*Универзитет у Новом Саду, Република Србија*), Проблем конкуренције, неутрализације и транспозиције вида и времена у српском, руском и другим словенским језицима у контрастивном свјетлу, с. 13-38.

3. **Aleksandra DERGANČ** (*Univerza v Ljubljani, Slovenija*), *Glagola iti – hoditi v slovenščini (v primerjavi z ruščino)*, с. 38-42.

4. **Tatiana MILLIARESSI** (*Université de Lille SHS & STL UMR 8163 CNRS, France*), Одновременность действий в русском языке: время и таксис, с. 42-49.

5. **Људмил СПАСОВ** (*Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, Република Македонија*), Резултативната видска конфигурација на секундарно транзитивизираните глаголски семанти во македонскиот јазик, с. 49-55.

Функционирование вида в плюсквамперфекте современных славянских языков. Плюсквамперфект в контексте ограниченной кратности

Адриан БАРЕНТСЕН [Adriaan BARENTSEN]

Амстердамский университет (Universiteit van Amsterdam)

Nederland

1. Вступительные замечания

Между современными славянскими языками существуют значительные различия в частотности употребления плюсквамперфекта (далее ПКП). В ряде языков ПКП утрачен (напр. в русском) или начал выражать в основном другие функции (напр. в украинском)¹.

Для лучшего понимания процессов, ведущих к утрате или изменению значения славянского ПКП, необходимо тщательно проанализировать его взаимодействие с

¹ О встречаемости ПКП в разных славянских языках см. работу (Барентсен 2015а), о разных функциях ПКП и их эволюции – (Сичинава 2013).

категорией вида. Я рассматриваю различные типы употребления ПКП на материале Амстердамского параллельного корпуса (ASPAC) под углом зрения выбора и функционирования того или иного вида².

Известно, что у некоторых славянских временных форм виды представлены очень неравномерно: у имперфекта, например, преобладает НСВ, а у аориста – СВ. По отношению к ПКП это менее очевидно. Однако в работе (Movchan 2013: 117) отмечается, что в болгарском ПКП существует тенденция к употреблению СВ. Это подтверждает проведенный мною небольшой подсчет на материале корпуса ASPAC. Из десяти текстов на болгарском языке были произвольно собраны по 10 форм ПКП³. Оказалось, что в этих текстах количество НСВ в подборке редко доходит до 4-х. Общее распределение следующее: СВ – 75, НСВ – 22, двувидовые глаголы – 3 (*видя*, *дебютирам* и *пледирам*). Это указывает на то, что СВ действительно достаточно сильно преобладает.

Мне кажется особо интересным исследовать, какие условия способствуют употреблению НСВ. В настоящей статье приведен материал, показывающий, что в болгарском ПКП весьма сильно преобладает НСВ в контексте ограниченной кратности. Имеются в виду те случаи, где количество проявлений действия представлено как исчисляемое, ограниченное. В них обязательно присутствует обстоятельство типа русского *дважды, три раза, раз пять, многократно, не раз* и т.д.

2. Коротко о выборе вида при ограниченной кратности

Работа (Барентсен и др. 2015) представляет результаты сопоставительного изучения выбора вида у форм прошедшего времени в контексте ограниченной кратности. Исследование проводилось на материале параллельных текстов на русском, польском, сербском и/или хорватском и чешском языках из корпуса ASPAC. Было обнаружено, что общее соотношение видов в указанном контексте заметно меняется при передвижении от языков на востоке Европы к языкам на юго-западе. «Крайними» языками в нашей подборке являются русский с заметным преобладанием НСВ (примерно 3 на 2), и чешский – с явным преобладанием СВ⁴. При более подробном рассмотрении этого материала подтвердилась важность центрального фактора –

² Некоторые наблюдения представлены в работе (Барентсен 2015б). Сведения о корпусе ASPAC даются в работе (Барентсен и др. 2015: 58).

³ Данные тексты являются переводами с различных языков (английский, французский, итальянский, польский и чешский).

⁴ Это отлично подтверждает выводы работы (Dickey 2000), где различаются восточный и западный типы славянского вида по ряду других параметров.

различия «нарративного» и «ретроспективного» типов употребления форм прошедшего времени⁵. В работах о виде в русском языке это различие отражено в терминах для обозначения разных типов употребления форм прошедшего времени СВ, соответственно «аористическое значение» и «перфектное значение». Однако данное различие проявляется также при НСВ: к нарративному типу можно отнести «процессное значение» и «неограниченно-кратное значение», а к ретроспективному – «общефактическое значение».

Оказалось, что в контексте «ограниченной кратности» распределение видов в этих двух типах фактически противоположное (Барентсен и др. 2015: 71)⁶:

	Нарративный тип		Ретроспективный тип	
Ру	160	86	32	225
По	167	79	65	192
СХ	190	56	112	145
Че	196	50	116	141

К сожалению, в указанной работе не были исследованы языки с претеритальной системой южнобалканского типа – болгарский и македонский⁷. Для настоящего исследования мне удалось найти в нашем корпусе болгарские и македонские переводы к большинству примеров, которые в исходном материале для работы (Барентсен и др. 2015) были отнесены к ретроспективному типу. При этом я исходил из гипотезы, что в болгарских соответствиях можно ожидать форму ПКП, поскольку формы перфектного ряда прототипически выражают ту или иную разновидность ретроспективности. Найденный материал подтверждает эту гипотезу, см. следующий параграф.

3. Исследованный материал и количественные данные

В настоящей статье внимание концентрируется на ПКП в болгарском языке, поскольку данные, приведенные в работе (Барентсен 2015а: 145 и 156), показывают,

⁵ Об этом факторе см. (Барентсен 1992: 14–22; 1997: 13–15).

⁶ Количество СВ обозначено белым цветом, а НСВ – серым.

⁷ Характеристика трех главных претеритальных систем славянских языков дана в работе (Маслов 2004: 226–227).

что этот язык отличается от других южнославянских языков наибольшей частотностью ПКП⁸.

К сожалению, на данном этапе развития корпуса ASPAC количество текстов на болгарском языке пока еще не достигло уровня, представленного текстами на указанных выше языках. Из 39 текстов, использованных для анализа в работе (Барентсен 2015а), только 26 имеют параллельные тексты на болгарском языке⁹. Однако этого материала, по моему мнению, все же достаточно, чтобы сделать некоторые предварительные выводы¹⁰. Согласно нашему обычному стандарту измерения (количество словоупотреблений в русских вариантах), этот материал имеет объем 1738 тысяч словоупотреблений, что соответствует примерно 6000 стандартных книгопечатных страниц.

В этом материале найдены 102 соответствия к примерам, отнесенным в (Барентсен и др. 2015) к ретроспективному типу. В 45-ти из них, как можно предположить, есть другая ситуация в прошлом, которая служит дополнительной точкой отсчета. Как и следовало ожидать, примеры с ПКП найдены только в этой группе.

4 примера из этих 45-ти не принимаются во внимание. В двух из них опущено обстоятельство ограниченной кратности, а в двух других представлена конструкция с пассивным причастием, как в следующем примере:

(1а) Since taking up residence in the Louvre, the *Mona Lisa* [...] **had been stolen twice** (Brown)¹¹.

(1б) Откакто я бяха изложили в Лувъра, *Мона Лиза* [...] **беше крадена^P два пъти** [...]

(1в) Обосновавшись в Лувре, “Мона Лиза” [...] **дважды похищаласьⁱ**.

Статус подобных конструкций в парадигме ПКП является дискуссионным, и этот вопрос требует отдельного анализа. Поэтому такие примеры пока не рассматриваются.

35 примеров из 41-го содержат форму ПКП. Распределение видов в них следующее:

НСВ – 31, СВ – 3, двувидовой глагол – **1** (*penetiram*).

Думаю, что это убедительно показывает, что болгарский ПКП является стандартной формой выражения ретроспективно представленных действий с ориентиром в прошлом

⁸ Там же указано, что большая частотность ПКП характерна также для верхнелужицкого языка. Однако для исследований данного типа этот язык отпадает из-за недостаточного количества текстов в нашем параллельном корпусе. Но см. пример (18г) в параграфе б.

⁹ Список использованных текстов дается в работе (Барентсен и др. 2015: 59-60). Перевод на болгарский язык следующих представленных там авторов: П'f i Petrov, Jerome, Lagerlöf, Larsson, Golding, Hašek, Krlježa, Nabokov, Pavić, Prus, Puškin, Schmidt, Twain – в нашем корпусе пока отсутствуют.

¹⁰ Надеюсь, что ко времени Съезда в Белграде материал удастся расширить.

¹¹ Примеры даны в следующей последовательности: оригинальный текст, его болгарский перевод и, если нужно, русский перевод. Обсуждаемые глагольные формы и их соответствия выделены жирным шрифтом, обстоятельство – курсивом. Вид указан индексами ^P (СВ) или ⁱ (НСВ).

при ограниченной кратности и что при этом **сильно преобладает несовершенный вид**.

В следующей таблице приведены глаголы из найденных примеров. В колонке I указан глагол и количество примеров с ним (если их больше одного); в колонке II – его видовой партнер (если таковой имеется) и в III – его перевод. Курсивом обозначены глаголы СВ, подчеркиванием – биаспектуальный глагол. Глаголы в скобках не представлены в примерах.

Из 24-х разных глаголов 17 относятся к видовым парам. Это показывает, что преобладание НСВ нельзя объяснить отсутствием глагола СВ с подходящим лексическим значением. С другой стороны, значение неопределенности, представленное в непарных глаголах НСВ, является все же немаловажным фактором. Большинство глаголов, встречающихся больше одного раза, относится именно к этой группе. К сожалению, в исследованном материале найдена только одна видовая пара (*препрочета*^p – *препрочитам*ⁱ), оба члена которой представлены в примерах.

I	II	III	I	II	III
виждам 6		‘видеть’	повтарям 2	(повторя)	‘повторять’
връщам	(върна)	‘возвращать’	попадам	(попадна)	‘попадать’
идвам		‘приходить’	правя 2	(направля)	‘делать’
изминавам	(измина)	‘проходить’	<i>препрочета</i>	препрочитам	‘перечитать’
казвам	(каза)	‘говорить’	проучвам	(проуча)	‘изучать’
минавам	(мина)	‘проходить’	разговарям		‘раговаривать’
<i>надзърна</i>	(надзирам)	‘заглянуть’	<u>репетирам</u>		‘репетировать’
обаждам	(обядя)	‘сообщать’	стоя		‘стоять’
отхвърлям	(отхвърля)	‘отбрасывать’	съпровождам	(съпроводя)	‘сопровождать’
падам	(падна)	‘падать’	търся		‘искать’
пиша	(напиша)	‘писать’	чувам 2	(чуя)	‘слышать’
<i>повикам</i>	(повиквам)	‘приглашать’	ходя 3		‘ходить’

В 6 примерах из 41-го вместо ПКП употреблен аорист или имперфект. По моему мнению, это говорит о том, что болгарские переводчики трактуют данные фрагменты не как ретроспективный тип, а как нарративный. Оказывается, что в ряде случаев трудно определить, какой тип представлен в исходном примере, особенно в тех случаях, когда текст написан на языке (напр. на русском), в котором это различие формально не маркируется. К проблеме классификации по нарративности/ретроспективности надеюсь обратиться в другой работе, где будут рассмотрены и некоторые из этих 6 примеров. В настоящей работе они не принимаются во внимание.

Исходный материал настоящего исследования (все 45 примеров) доступен в сети по следующей ссылке:

https://www.dropbox.com/s/g3g9twe7h8s737j/Barentsen_2017_Material.docx?dl=0

4. Две группы обстоятельств

При обсуждении примеров полезно учитывать фактор семантики обстоятельств. В работе (Барентсен 1992: 7–9) они разделены на четыре группы. В материале настоящей статьи представлены только две из них: «центральная группа» и «периферийная группа»¹².

Из представленных в примерах обстоятельств к центральной группе можно отнести следующие 11: *няколко пъти* ‘несколько раз’ (5), *два пъти* ‘два раза’ (4), *един-два пъти* ‘раза два’ (1), *повече от десетина раз* ‘больше десяти раз’ (1).

К периферийной группе можно отнести следующие 24 обстоятельства: *неведнъж* ‘не раз’ (6), *много пъти* ‘много раз’ (3), *многкратно* ‘многкратно’ (3), *десетки пъти* ‘десятки раз’ (2), *стотици пъти* ‘сотни раз’ (2), *хиляди пъти* ‘тысячи раз’ (2), *безброй пъти* ‘бесчисленное количество раз’ (2), *толкова много пъти* ‘столько много раз’ (1), *толкова пъти* ‘столько раз’ (1), *стотици, дори хиляди пъти* ‘сотни, даже тысячи раз’ (1), *толкова често* ‘столько часто’ (1).

5. Анализ ряда примеров

а) Примеры с неопределёнными глаголами

По естественным причинам у неопределённых глаголов отсутствует стандартное противопоставление с глаголом СВ. Во всех рассмотренных мною славянских языках примеры с такими глаголами при обстоятельстве ограниченной кратности относятся к НСВ. Важно отметить, что в болгарском языке ПКП от таких глаголов образуется свободно и что в примерах ограниченной кратности они встречаются нередко. Насколько мне известно, при этом выбор между центральным и периферийным типами обстоятельств особой роли не играет:

(2a) She knew they **had spoken** *a few times* while Vittoria was traveling (Brown).

(2б) Докато Витория пътуваше, *няколко пъти* **бяха разговаряли**ⁱ.

(2в) Находясь в путешествии, она *несколько раз* **беседовала**ⁱ с отцом по сотовому...

(3a) He staggered onto the flat piece of earth where he **had stood** *many times*. Here the path ended (Brown).

(3б) Стигна до равното място, където **беше стоял**ⁱ *много пъти*. Тук пътят свършваше.

(3в) Клирик стоял на равном участке холма, в том месте, где ему *столько раз* **приходилось**ⁱ **бывать**ⁱ.
Здесь тропа кончалась [...]

¹² Нужно сказать, что граница между этими группами является не очень строгой. Здесь скорее существует некий континуум. Важно то, что в центральной группе преобладает элемент компактности, целостности, в то время как в периферийной группе сильнее ощущается повторяемость, что создает некоторую диффузность. Этим самым вторая группа примыкает к обстоятельствам частотности типа *често*. См. пример (8б).

- (4а) [С тяжелым сердцем покинул он свои мастерские. Опираясь на палку, передвигался медленно и с мучительной болью.] **Писала**¹ *не раз* мать, просила навестить [...] (Островский)¹³.
- (4б) Вг: [...] Майка му *неведнѣж* му **беше писала**¹, молеше го да ѝ иде на гости...

Значение, близкое к неопредельному, имеют некоторые глаголы перемещения, которые могут выражать посещение какого-нибудь места, когда обозначается путь туда и обратно, что характерно и для русских глаголов *ходить* и *ездить*:

- (5а) *Een paar keer was hij er geweest*, in Artis en in het Rijksmuseum en bij zijn oom, waar hij een nacht geloged had (Mulisch)¹⁴.
- (5б) Антон **бе ходил**¹ там *няколко пъти*, в зоологическата градина и в Рейксмузеум и едно нощ бе преспал у чичо си.
- (5в) Антон **ездил**¹ в Амстердам *всего несколько раз*: в зоопарк “Артис”, в Государственный музей и к дяде, у которого однажды ночевал.
- (6а) [Жухрай знал всех пришедших к Павлу.] Он *не раз* **бывал**¹ у Брузжаков (Островский).
- (6б) [...] Той *неведнѣж* **бе ходил**¹ у Брузжакови.
- (7а) [This was the spot. Santi's tomb.] He **had been** here *many times* beneath the Pantheon's *oculus* and **stood** before the grave of the great Raphael (Brown).
- (7б) [...] Много пъти **беше идвал**¹ тук под кръглия отвор на Пантеона и **бе стоял** пред гроба на великия Рафаело.
- (7в) Ему *не раз* **приходилось**¹ **стоять**¹ под отверстием в крыше храма перед могилой великого художника.

Примеры типа (3б), (4б), (6б) и (7б) с периферийным обстоятельством на практике лишь незначительно отличаются от примеров с обстоятельством частотности. Ср. эти примеры со следующим:

- (8а) When she was young, *often* her grandfather **would use** anagram games to hone her English spelling (Brown)¹⁵.
- (8б) Навремето дядо ѝ *често* **беше играл**¹ на анаграми с нея, за да подобри английския ѝ правопис.
- (8в) В детстве дед *часто* **использовал**¹ анаграммы для улучшения ее английского правописания.

По моему мнению, примеры, приведенные в этом параграфе, заслуживают особого внимания, так как в обычных определениях сути семантики болгарского ПКП подобные примеры фактически не учитываются. В грамматической литературе существует мнение, что решающий признак ПКП (как и перфекта) является *результативность*. См., например, работу (Молошная 1969: 569), где категориальное значение болгарского плюсквамперфекта характеризуется следующим образом:

¹³ При глаголе *писать* предельность вводится только объектом исчисляемого характера. Поэтому в примерах типа (4а–4б) глагол рассматривается как неопредельный.

¹⁴ Оригинал написан на нидерландском языке. Ср. английский перевод: Anton **had been** there *a few times*...

¹⁵ Английский оригинал не имеет ПКП. Однако ПКП есть не только в болгарском, но и в нидерландском переводе. Это показывает, что в данном фрагменте ретроспективный взгляд на действие вполне естественен. Но такие расхождения показывают также, что на практике факторы, определяющие выбор между ретроспективным и неретроспективным взглядом на действие, могут быть трудно уловимы.

“значение результата действия, актуального для другого действия в прошлом или для некоторого момента в прошлом”¹⁶. Если понимать термин «результативность» буквально, то трудно увидеть этот признак в примерах с глаголами НСВ вышеприведенного типа. Замена его на более абстрактный термин «актуализированность» лишь незначительно улучшает положение дел.

б) Примеры с глаголами НСВ, входящими в видовые пары

б-1) Глаголы восприятия

В исследовании (Барентсен 1997), проведенном на русском материале, отмечалось возможное влияние определенных особенностей лексического значения при выборе вида в примерах с ограниченной кратностью. Самые характерные глаголы пассивного восприятия (*видеть – увидеть* и *слышать – услышать*) в подготовительных материалах к этой работе встречаются исключительно в форме НСВ (Барентсен 1997: 24-25)¹⁷. Однако поиск в огромном материале современного Интернета показывает, что принципиального запрета на употребление СВ нет. Но все же в высказываниях ретроспективного типа выбор НСВ можно считать очень характерным. Очевидно, это относится также к болгарскому языку. В исследуемом мною материале данные глаголы восприятия относятся к самым частотным, но оба представлены только глаголами НСВ. При этом нужно отметить, что только глагол *чувам* ‘слышать’ входит в нормальную видовую пару с глаголом СВ (*чуя*). А глагол НСВ *виждам* соотносится с глаголом *видя*, который считается двувидовым. Последний глагол не представлен в нашем материале. См. следующий пример с глаголом *виждам*¹⁸:

(9a) Winston **had seen** O'Brien perhaps *a dozen times* in almost as many years. He felt deeply drawn to him [...] (Orwell).

(9б) Уинстон **беше виждал**¹ О'Брайън *не повече от десетина пъти* за почти толкова години. Изпитваше дълбок интерес към него [...]

(9в) Лет за десетя Уинстон **видел**¹ О'Брайена, навярно, *с десеток раз*. Ето тянуло к О'Брайену [...]

б-2) Фактор аннулированности результата

В указанной выше работе также отмечена важная роль фактора аннулированности результата при глаголах «обратимого действия» (Барентсен 1997: 18–24). О роли этого фактора в случаях ретроспективности см. также (Барентсен и др. 2015: 76).

¹⁶ Автор при этом ссылается и на работы болгарских грамматистов Г. Герджикова, Ив. Куцарова и П. Пашова.

¹⁷ На семантические особенности этих глаголов, относящихся к глаголам «непосредственного, непрерывного эффекта», указывает Ю.С. Маслов в своей классической работе 1948 года, переизданной в его избранных трудах (Маслов 2004: 86).

¹⁸ В параграфе 6 приводится пример (19б) с глаголом *чувам*.

В таких случаях ясно проявляется различие между языками восточного и западного типов славянского вида. В примерах с ретроспективностью в языках восточного типа стандартно употребляется НСВ, в то время как в западных языках, если данный глагол имеет признак неконтролируемости и/или отсутствия процессного значения, обязательным является СВ. См. следующие 2 примера с такими признаками¹⁹:

(10a) The Lone Wolf had led them for a year now. He **had fallen** *twice* into a wolf-trap in his youth, and once he had been beaten and left for dead; so he knew the manners and customs of men (Kipling).

(10б) Цяла година вече ги водеше Единакът – на младини два пъти **бе падал**¹ във вълчи ями, а веднъж го бяха така били, че го помислили за мъртъв и го оставили да лежи, така че той знаеше похватите и обичаите на хората.

(10в) Вот уже целый год Одинокый Волк водил стаю. В дни своей юности Акела *два раза попадался*¹ в капканы; раз его избили и бросили, считая мертвым, – поэтому он знал обычаи и уловки людей.

(11a) *He раз попадался* Антонюк в такие перепалки и всегда уходил цел: выручали ручные гранаты и ночь (Островский).

(11б) *Неведнъж* Антонюк **бе попадал**¹ на такива престрелки и винаги се отърваваше цял и невредим: спасяваха го ръчните бомби и нощта.

б-3) Другие глаголы НСВ

В остальных глаголах НСВ в нашем материале трудно увидеть влияние каких-либо специфических лексических факторов:

(12a) [Lifting her head slightly, he placed his palm beneath her neck and found the hollow directly beneath her skull.] The crown/meridian pressure point was one he **had used** *countless times* (Brown).

(12б) [...] *Безброй пъти* го **беше правил**¹.

(12в) [...] Убийца давно потерял счет тому, *сколько раз пользовался*¹ этим приемом.

(13a) As she crossed the open space, she quietly recited the poem she **had read** *so many times* now that it was committed to memory (Brown).

(13б) Докато прекосяваше откритото пространство, повтаряше стихотворението наум – **бе го препрочитала**¹ *толкова много пъти*, че го беше запомнила наизуст.

(13в) Пересекая помещение по диагонали, Софи мысленно декламировала стихотворные строки. Она **успела**^Р **повторить**^Р их *столько раз*, что они намертво врезались в память²⁰.

Можно предположить, что здесь в болгарском языке при выборе глагола НСВ определенную роль играет наличие обстоятельства периферийного типа. При таком обстоятельстве идея повторяемости представлена сильнее, чем при обстоятельствах

¹⁹ В обоих случаях чешский и словенский переводы содержат глаголы СВ. Притом в словенских примерах глагол выступает в ПКП.

²⁰ Глагол СВ *повторить*, используемый в русском переводе, в случаях ограниченной кратности встречается намного чаще, чем его видовой партнер НСВ *повторять*. Но при более близком к оригиналу переводе, с другим глаголом, в русском языке предпочитается НСВ ('Она **читала**¹/**перечитывала**¹ их столько раз...'), как и в болгарском переводе.

центральной группы, которые прототипически выражают цепочку действий более компактно, как «пучок». Последний случай представлен ниже в примере (14б).

в) Глаголы СВ

Бросается в глаза, что единственные 3 примера с СВ в нашем материале все содержат обстоятельство центральной группы. Особо интересно сравнить пример (14б) с предыдущим примером (13б). Глаголы в них относятся к одной видовой паре и, как мне кажется, единственное наблюдаемое различие состоит именно в типе обстоятельства:

(14а) Although Langdon **had read** the poem *several times* onboard the jet, he had been unable to extract any specific location (Brown).

(14б) Макар че в самолета *няколко пъти* **бе препрочел**^Р стиховете, Робърт не беше успял да открие нищо конкретно.

(14в) На борту самолета Лэнгдон **успел**^Р **прочестъ**^Р четворстишия *несколко раз*, но понять, где находится могила рыцаря, так и не удалось.

Остальные два примера:

(15а) ALICE was beginning to get very tired of sitting by her sister on the bank and of having nothing to do: *once or twice* she **had peeped** into the book her sister was reading, but it had no pictures or conversations in it (Carroll).

(15б) Алиса се умори да седи без работа до сестра си на скамейката, тя **беше надзърнала**^Р *един-два пъти* в книгата, която сестра ѝ четеше, но там нямаше нито картинки, нито разговори (Перевод: Лазар Голдман).

(15в) Ане становилось скучно сидеть без дела рядом с сестрой на травяном скате; *раза два* она **заглянула**^Р в книжку, но в ней не было ни разговоров, ни картинок (Перевод: Владимир Набоков).

(16а) The nuns **had called** for her **twice** to come to dinner, but as always she pretended not to hear. She lay outside in the courtyard, staring up at the raindrops... (Brown).

(16б) Монахините *два пъти* я **бяха повикали**^Р на вечеря, но както винаги, тя се беше престорила, че не ги чува. Лежеше на двора и се взираше в дъждовните капки...

(16в) Монахини **уже дважды приглашали**¹ ее обедать, но девочка притворялась, что не слышит. Она лежала во дворе, наблюдая, как падают дождевые капли...

Интересно отметить, что русский перевод примера (16а), как и другие доступные мне переводы на славянские языки, содержит глагол НСВ. Хотелось бы объяснить это значением дезактуализации, которое при ретроспекции, как правило, возникает при выборе НСВ. В данном случае дезактуализация связана с тем, что обозначаемое действие не вызвало должного эффекта. Это можно наблюдать и в болгарском языке, судя по следующему примеру, очень близкому по содержанию к примеру (16б), но содержащему глагол НСВ²¹:

²¹ Почему этот фактор не действовал в переводе (16б) мне пока непонятно.

(17a) She'd **called** him *twice* since. Langdon had not returned her calls (Brown).

(17б) Оттогава *два пъти* му **се беше обаждала**¹. Лангдън не ѝ бе отговорил.

(17в) После ужина она **звонила**¹ ему *дважды*, но Лэнгдон на звонки не ответил.

6. Примеры с ПКП в других славянских языках

Следует отметить, что в доступных пока переводах на другие славянские языки в примерах с ретроспекцией в прошлом формы ПКП найдены только в македонском, словенском и верхнелужицком²². Отсутствие таких примеров в украинских и белорусских переводах не удивляет, поскольку в них ПКП, пожалуй, принимает в основном несколько другое значение. Однако не совсем понятно отсутствие ПКП в хорватских и сербских переводах, поскольку в работе (Барентсен 2015а: 156) показано, что в этих языках частотность ПКП выше, чем в соответствующих словенских текстах. Этот вопрос требует отдельного рассмотрения.

Немногочисленность примеров ПКП в параллельных македонских переводах подтверждает картину, представленную в указанной работе: в македонском языке употребление ПКП является заметно более ограниченным, чем в болгарском²³.

Приведем здесь два примера без комментариев. В них ПКП употреблен не только в болгарском варианте, но и в одном или двух других языках²⁴:

а) ПКП в болгарском, словенском и верхнелужицком:

(18a) [С тяжелым сердцем покинул он свои мастерские. Опираясь на палку, передвигался медленно и с мучительной болью.] **Писала**¹ *не раз* мать, просила навестить, и сейчас он вспомнил о своей старушке [...] (Островский).

(18б) [...] Майка му *неведнъж* му **беше писала**¹, молеше го да ѝ иде на гости [...]

(18в) [...] Mati mu **je bila večkrat pisala**¹ in ga prosila, naj jo obišče [...]

(18г) [...] Mać **bě jemu wjacekróć pisala**¹ a jeho prosyła, zo by ju wopytał [...]

б) ПКП в болгарском и македонском:

(19a) **Avevo sentito tante volte** ripetere la frase secondo cui [...] (Eco).

(19б) *Толкова често бях чувал*¹ да повтарят мисълта, че [...]

²² Уже после завершения работы над текстом (Барентсен и др. 2015) соответствующий словенский материал был исследован Изтоком Микулой в рамках магистерской работы (Mikula 2014). Микула показывает, что распределение видов в словенских текстах очень близко к тому, что было найдено в параллельных чешских текстах. В общем, словенский язык можно рассматривать как самый крайний представитель западного аспектуального типа славянских языков. Поэтому, как и в чешском языке, в примерах ретроспективного употребления форм прошедшего времени преобладает СВ, даже в 11 примерах с редко употребляемым в словенском языке ПКП.

²³ В работе (Kamphuis 2014: 150) отмечено, что в отношении функционирования видов македонский язык находится в переходной зоне между болгарским и сербским/хорватским языками. Очевидно, то же самое относится к сфере употребления ПКП. Более детальное изучение функционирования македонского ПКП и возможных семантических различий между его формальными разновидностями является крайне необходимым.

²⁴ В материале отсутствуют примеры, в которых ПКП представлен во всех четырех языках.

(19в) *Многупати имава слушнато*^Р како се повторува изреката според којата [...]

(19г) *Я многократно слышал*, как повторяется фраза о том, что [...]

Отмечу только, что все 5 найденных форм македонского ПКП относятся к типу со вспомогательным глаголом *има* + причастие на *-но/-то*, а не к типу со вспомогательным глаголом *сум* + причастие на *-л* (*бев слушал*).

7. Заключение

Итак, можно сделать выводы: 1. болгарский ПКП является стандартной формой ретроспективного обозначения действия с ограниченной кратностью при точке отсчета, находящейся в прошлом; 2. в примерах этого типа сильно преобладает НСВ.

Последний факт, а также наличие примеров (10б)–(11б), с НСВ при аннулированности результата, лишний раз подтверждают, что и в этом отношении болгарский язык относится к языкам с восточным типом славянского вида. В известной работе (Dickey 2000) это уже было показано на основе ряда других параметров.

Некоторые детали функционирования вида в примерах типа, рассмотренного в настоящей статье, требуют дальнейшего исследования на более обширном материале и, по возможности, в сотрудничестве с носителями языка. Желательно, чтобы такое исследование было произведено также на материале македонского языка как ближайшего соседа болгарского.

Литература

- БАРЕНТСЕН Адриан (1992), «Об обстоятельствах ограниченной кратности действия в русском языке. Часть 1», *Studies in Russian Linguistics* (= SSSL 17), Amsterdam: Rodopi, с. 1-66.
- БАРЕНТСЕН Адриан (1997), «Роль лексического значения глагола при выборе вида в контексте ограниченной кратности», Станислав Кароляк (ред.), *Семантика и структура славянского глагольного вида 2*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP, с. 1-30.
- БАРЕНТСЕН Адриан (2015а), «Наблюдения о встречаемости плюсквамперфекта в переводах евангелий на славянские языки», Людмила Попович, Дойчил Войводич, Мотоки Номати (ред.), *В пространстве лингвистической славистики*, Сборник научных статей. В честь 65-летия академика Предрага Пипера, Белград: Белградский университет. Филологический факультет, с. 135-160.
- БАРЕНТСЕН Адриан (2015б), «Вид и плюсквамперфект в славянских языках», Мицуси Китадзё (ред.), *Аспектуальная семантическая зона: Типология систем и сценарии диахронического развития*, Сборник статей V Международной конференции Комиссии по аспектологии Международного комитета славистов. Киото, 13–15 ноября 2015 г., Киото: Университет Киото Сангё, с. 14–20.
- БАРЕНТСЕН Адриан; ГЕНИС Рене, ВАН ДЕЙКЕРЕН-ГРАБОВА Магда, КАЛСБЕЕК Яннеке, Лучич Радован (2015), «В поисках сходств и различий между русским, польским, чешским и сербохорватским языками при выборе виде в случаях 'ограниченной кратности'», Розанна Бенаккьо (ред.), *Сборник докладов конференции «Глагольный вид: грамматическое значение и контекст»*. (Die Welt der Slaven. Sammelbände – Sborniki). München – Berlin – Washington: Otto Sagner, с. 79-91.
- МАСЛОВ Ю.С. (2004), *Избранные труды. Аспектология. Общее языкознание*, Москва: Языки славянской культуры.

- МОЛОШНАЯ Т.Н. (1996), «Плюсквамперфект в системе грамматических форм глагола в современных славянских языках», Т.М. Николаева и др. (ред.) *Русистика. Славистика. Индоевропеистика*, Сборник к 60-летию А.А. Зализняка, Москва: Индрик, с. 564-573.
- СИЧИНАВА Д.В. (2013), *Типология плюсквамперфекта. Славянский плюсквамперфект*, Москва: АСТ-ПРЕСС.
- DICKEY Stephen M. (2000), *Parameters of Slavic Aspect. A Cognitive Approach*. Stanford.
- КАМФУИС Jaap (2014), "Macedonian Verbal Aspect: East or West?", Egbert Fortuin, Peter Houtzagers, Janneke Kalsbeek, Simeon Dekker (eds), *Dutch Contributions to the Fifteenth International Congress of Slavists*, Minsk. August 20–27, 2013. *Linguistics*. (= SSGL 40), Amsterdam - New York, NY: Rodopi, p. 127-153.
- МИКУЛАН Iztok (2014), *Aspect in cases of bounded repetition in Slovene*, Магистерская работа. Славянское отделение Амстердамского университета.
- МОВЧАН Yana (2013), „Das Plusquamperfekt im Ukrainischen im Vergleich zum Bulgarischen“, *Anzeiger für slavische Philologie*, Band XLI, S. 109-132.

Проблем конкуренције, неутрализације и транспозиције вида и времена у српском, руском и другим словенским језицима у контрастивном свјетлу*

Дојчил ВОЈВОДИЋ
Универзитет у Новом Саду
Република Србија

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Диференцијација свршеног и несвршеног глаголског вида (у даљњем тексту СВ и НСВ), чија употреба обилује разноврсним корелацијама, представља једну од најважнијих и најоучљивијих карактеристика словенског глаголског система заснованог на принципу бинарне опозиције. Тај аспект датих категорија посебно долази до изражаја на синтаксичком нивоу, а прије свега у случајевима када се један вид замјењује другим – њему супротстављеним – видом у истом или сличном видском (видско-временском)

* Овај прилог настао је у оквиру научних пројеката № 178021 („Опис и стандардизација савременог српског језика”) и № 178002 („Језици и културе у времену и простору”), које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Пошто је одређен круг питања из дате области већ био предмет наше анализе (в., поред осталог, Војводић 1989, Войводић 1998: 122-124), ми поједине аспекте, иако су непосредно везани за назначену тему, нећемо разматрати детаљно, већ само у оној мјери у којој је то неопходно за додатну потврду садашњим испитивањем добијених података и релевантних закључака о различитим могућностима употребе анализираних форми. Такође и егземплификација, као и литература о датој теми, наводи се у чланку селективно.

контексту. У аспектолошким истраживањима ти односи замјене обично се свде на сљедећа три основна типа видске супституције (в., нпр.: Бондарко 1962, 1971а: 36-42):

1.1. када је међусобна замјена СВ и НСВ немогућа, јер у том случају модификовани исказ постаје видски бесмислен и неправилан, као, нпр., у сљедећим исказима и њиховим видским модификацијама. Ср.:

(1а) (срп.) У том тренутку Марко је нагло <i>отворио</i> (СВ) врата, због чега се Милан <i>уплашио</i> (СВ) и <i>пао</i> (СВ). *У том тренутку Марко је нагло <i>отварао</i> (НСВ) врата, због чега се Милан <i>плашио</i> (НСВ) и <i>падао</i> (НСВ). (2а) (срп.) Свуноћ те <i>тражимо</i> (НСВ), гдје си то, о Косто? (Лалић 1975) * Свуноћ те <i>нађемо</i> (СВ), гдје си то, о Косто?	(1б) (рус.) В тот момент Марко внезапно <i>открыл</i> (СВ) дверь, из-за чего Милан <i>испугался</i> (СВ) и (СВ) <i>упал</i>. *В тот момент Марко внезапно <i>открывал</i> (НСВ) дверь, из-за чего Милан <i>пугался</i> (НСВ) и <i>падал</i> (НСВ). (2б) (рус.) Мы тебя целую ночь <i>ище-ем</i> (НСВ), где ты, эй, Косто-о? (Лалич 1976). * Мы тебя целую ночь <i>найдем</i> (СВ), где ты, эй, Косто-о?

Примјери (1а) и (1б) показују да НСВ није могуће употребити умјесто СВ, јер би значење трајне, односно итеративне радње, које би се реализовало употребом НСВ, противурјечило како лексичким елементима контекста (у *том тренутку, нагло*) тако и укупном контексту, односно ситуацији. Слично је и у примјерима (2а) и (2б), гдје контекст уопште не допушта употребу СВ умјесто НСВ. Та немогућност замјене остаје без обира на лексичко-семантички тип глагола и врсту глаголске радње, као и без обзира на то да ли се НСВ, односно СВ образује помоћу префикса или суфикса (као у примјерима (1а) и (1б)), или пак лексички – помоћу суплетивне форме (као у примјеру (2а) (2б)). Другим ријечима, контекст је тај који допушта или не допушта такву могућност;

1.2. када је замјена једног вида другим видом могућа, с тим да се у том случају мијења смисао исказа, као, на примјер, у временским реченицама с везником *када* или у контексту (реченицама) прошле итеративне радње; уп.:

(3а) (срп.) Управо када сам <i>улазио</i> (НСВ) у кућу, сручио се пљусак. Управо када сам <i>ушао</i> (СВ) у кућу, сручио се пљусак. (4а) (срп.) <i>Застајао</i> (НСВ) сам крај потока, <i>притивао</i> (НСВ) нешто малога Зара, <i>зборио</i> (НСВ) јасно да ме и момче чује (Вуковић 1959). <i>Застао</i> (СВ) сам крај потока, <i>притивао</i> (СВ) нешто малога Зара, <i>прозборио</i> (СВ) јасно да ме и момче чује.	(3б) (рус.) Именно когда я <i>входил</i> (НСВ) в дом, хлынул ливень. Именно когда я <i>вошел</i> (СВ) в дом, хлынул ливень. (4б) (рус.) Я <i>останавливался</i> (НСВ) возле ручья, <i>спрашивал</i> (НСВ) что-то мальчика Заро, <i>говорил</i> (НСВ) ясно, чтобы и парень услышал меня (наш перевод – Д.В.). Я <i>остановился</i> (СВ) возле ручья, <i>спросил</i> (СВ) что-то мальчика Заро, внятно <i>сказал</i> ('заговорил') (СВ), чтобы и парень услышал меня.

Уз тип видског односа, какав је у датим примјерима, можемо додати следећи кратки коментар. Наиме, када се у првом дијелу реченица (3а) и (3б) умјесто НСВ (*улазио / входил*) употреби СВ (*ушао / вошел*), онда се мијења временски смисао исказа јер се у том случају друга радња (*сручио / хлынул*), за разлику од њеног значења у наведеном исказу-реченици, гдје се она реализује за вријеме трајања прве радње (*улазио / входил*), реализује тек послије завршетка прве радње (*ушао / вошел*). За исказе (4а) и (4б) треба рећи да промјеном вида (НСВ у СВ) радња престаје да буде итеративна, односно да се том промјеном може изразити само једнократна радња;

1.3. када је међусобна замјена СВ и НСВ могућа, тако да се не мијења основни смисао исказа, већ само његове одређене прагматичко-стилске нијансе, нпр., у императивним реченицама-исказима:

(5а) (срп.) *Шаљи* (НСВ) жене или кога хоћеш, не знам ја коме ко дугује (Лалић 1975).

Пошаљи (СВ) жене или хоћеш, не знам ја коме ко дугује.

(5б) (рус.) *Посылай* (НСВ) женщин, *посылай* (НСВ) кого хочешь, я уж сбился, кто у кого в должниках тут ходит (Лалич 1976).

Пошли (СВ) женщин, *пошли* (СВ) кого хочешь, я уж сбился, кто у кого в должниках тут ходит

Наведена два исказа у (5а) у српском језику разликују се само с обзиром на степен учтивости; први исказ (НСВ) представља категоричко, грубље, односно мање учтиво или нетолерантно обраћање адресанта адресату, а други (СВ) – блаже, учтиво обраћање са одређеним степеном толеранције. Додајмо да руски еквиваленти у (5б) функционишу обрнуто – императивом НСВ изражава се учтиво, толерантно обраћање, а императивом СВ – категоричко, грубље или нетолерантно обраћање (о избору и функционисању императива СВ и НСВ у руском и другим словенским језицима на прагматичком плану в. посебно Venacchio 2002, 2010).

Ми ћемо се овдје посебно задржати на анализи неких примјера који би се могли сврстати управо у овај посљедњи (1.3) тип видских односа, а који се у лингвистици, почев от В. Матезиуса (Mathesius 1947), најчешће разматра као видска конкуренција (уп., поред осталог, Vareš 1956, Бондарко 1962, Křížková 1961, 1965, Петрухина 1976, 1978, Ivić 1983, Шведова 1984, Падучева 1996: 53-65, Борисова 1997, Војводић 2003, 2008; уп. такође Ивић 1958, Бондарко 1971а: 36-42, 226-234, Rassudova 1984: 41-43, 93-97, Черткова 1996, Петрухина 2000, Гловинская 2001, Плунгян 2003).²⁵

²⁵ Уп. такође Тошковић 2001: 29-37, гдје аутор, анализирајући појам конкуренције у језику, констатује да ова појава као лингвистички термин у досадашњим језичким истраживањима није била посебно разматрана, усљед чега није у довољној мјери разграничена од других сличних појава, као што су

2. ВИДСКА КОНКУРЕНЦИЈА

Појаву видске конкуренције у словенским језицима могуће је запазити код свих глаголских облика, без обзира на временски или модални план у ком се они употребљавају. Могућност конкуренције најчешће се везује за индикативне облике, тј. за употребу претериталних, презентских и футурских облика. Посебну улогу у овој појави имају презентски облици СВ и НСВ, којима се исказују различити аспекти апстрактне садашњости, као и прошле итеративне и будуће радње, које се исказују њиховом транспозицијом. Исто тако конкуренција је могућа у употреби неиндикативних облика (начина) – императива, потенцијала или инфинитива (чије ћемо разматрање, због ограниченог простора, овом приликом изоставити). Навешћемо и проанализирати више примјера који илуструју неке од споменутих случајева дате појаве.

2.1. Видска конкуренција у контекстима са *индикативним* облицима.

2.1.1. Примјери са *претериталним* облицима:

(ба) (срп.) Да ли *си прочитао* (СВ) роман Ф. М. Достојевског «Злочин и казна»?

Да ли *си читао* (НСВ) роман Ф. М. Достојевског «Злочин и казна»?

Уп. исти примјер у руском и пољском језику:

(66) (рус.) Ты *прочитал* (СВ) роман Ф.М. Достоевского «Преступление и наказание»?

Ты *читал* (НСВ) роман Ф.М. Достоевского «Преступление и наказание»?

(6в) (пољ.) *Czy przeczytałeś* (СВ) powieść F. M. Dostojewskiego «Zbrodnia i kara»?

Czy czytałeś (НСВ) powieść F. M. Dostojewskiego «Zbrodnia i kara»?

Треба истаћи да претеритални облици СВ и НСВ у наведеним пријерима (ба) – (6в) не представљају апсолутне, међусобно „конкуретне“, замјенљиве синониме јер СВ у датом случају има конкретно-фактичко значење, а НСВ – општефактичко иако су међу њима разлике једва примјетне (уп. Маслов 2004: 72, 104; Петрухина 2008).²⁶

корелација, опозиција, неутрализација, транспозиција, синкретизам, синонимија, интеракција, супституција и сл., па, према томе, ни ваљано дефинисана. Он сматра да дати појам и термин, који се врло често користио у досадашњим језичким анализама, представља, заправо, или избор, или синонимију, или замјену, истичући да дефиниција конкуренције мора да подразумева постојање асиметрије, која се, по правилу, састоји најмање од три компоненте (корелата) – оријентира, с једне стране, и обично двије (али понекад и више) реалије, које паралелно коегзистирају и међусобно (*in potentia*) конкуришу у односу на њега, с друге стране. Без обзира на могуће предности овакве диференцијације и дефиниције датог појма, односно термина, ми ћемо га овдје, ипак, користити у оном смислу у којем је досада најчешће употребљаван – у значењу супституције (замјене) граматичких категорија међусобно супротстављених на морфолошком, али компатибилних на синтаксијском нивоу.

²⁶ У одричном контексту НСВ може да реализује и значење готово изједначено са конкретно-фактичким значењем СВ, услед чега долази до појачане видске конкуренције (више о томе в., поред осталог, Падучева 2008, Мелиг 2015).

2.1.2. Значајну улогу у супституцији имају *презентски* облици СВ и НСВ помоћу којих се изражавају различити аспекти *апстрактне* (неактуелне) садашњости. Уп., нпр., употребу датих облика у пословицама (тзв. *гномски презент*):

(7а) (срп.) Паметнији (увијек) *понушта* (НСВ).

Паметнији (увијек) *понусти* (СВ).

(8а) (срп.) Кад Бог хоће кога да казни, најприје му *узме* (СВ) памет.

Кад Бог хоће кога да казни, најприје му *узима* (НСВ) памет.

Уп. исте примјере у руском и пољском језику:

(7б) (рус.) Умный всегда *уступает* (НСВ).

Умный всегда *уступит* (СВ).

(7в) (пољ.) Mądry głupiemu *ustępuje* (НСВ).

Mądry głupiemu *ustąpi* (СВ).

(8б) (рус.) Кого Бог захочет наказать, того *лишит* (СВ) разума.

Кого Бог захочет наказать, того *лишает* (НСВ) разума.

(8в) (пољ.) Kogo Bóg chce skarać, temu rozum *odejmie / odbierze* (СВ).

Kogo Bóg chce skarać, temu rozum *odejmuje / odbiera* (НСВ).

Уп. такође слједећу српску пословицу и њене еквиваленте у руском, пољском, чешком и словачком (у којима се, као и у осталим сјевернословенским језицима, презентски облици СВ најчешће употребљавају као граматикализовани облици футура СВ), као и у словеначком језику (тј. једином јужнословенском језику, у којем презент СВ може да има, премда само понекад – у специфичном контексту – „право“ футурско значење):

(9а) Ко другому јаму копа сам у њу *пада* (НСВ).

Ко другому јаму копа сам у њу *падне* (СВ) / сам *ће* у њу *пасти* (футур СВ).

(9б) (рус.) Кто другому яму копает, тот сам в нее *попадает* (НСВ).²⁷

Кто другому яму копает, тот сам в нее *попадет* (СВ).

(9в) (пољ.) Kto pod kim dołki kopie, sam w nie *wpada* (НСВ).

Kto pod kim dołki kopie, sam w nie *wpadnie* (СВ).

(9г) (чеш.) Kdo jinému jámu kopá, sám do ní *padá* (НСВ).

Kdo jinému jámu kopá, sám do ní *padne* (СВ).

(9д) (словач.) Kto inému jámu kope, sám do nej *padá* (НСВ).

Kto inému jámu kope, sám do nej *padne* (СВ).

(9ђ) (словенач.) Kdor drugemu jamo koplje, sam vanjo *pada* (НСВ).

Kdor drugemu jamo koplje, sam vanjo *pade* (СВ).

²⁷ Уп. варијанту, у којој је у зависном дијелу реченице употребљено 2. л. јд. одричног облика императива, а у главној – 2. л. јд. перфективног презента (облика будућег времена СВ), који се не подвргава супституцији имперфективним презентом (или обликом футура НСВ): Не рой другому яму, сам в нее *попадеш* (СВ) [*Не рой другому яму, сам в нее *попадаеш* / *будеш* *попадать* (СВ)].

Уп. еквиваленте наведеног примјера у бугарском и македонском језику, у којима се имперфективни презент може, као и у српском, замијенити како перфективним презентом тако и футуром СВ:

(9е) (буг.) Който копае гроб другиму, сам *пада* (НСВ) в него.

Който копае гроб другиму, сам *падне* (СВ) / *ще падне* (футур СВ) в него.

(9ж) (мак.) Кој копа јама, самиот *паѓа* (НСВ) во неа.

Кој копа јама, самиот *падне* (СВ) / *ќе падне* (футур СВ) во неа.

2.1.2.1. За све словенске језике карактеристично је изражавање апстрактне итеративне садашњости облицима презента НСВ и СВ и у другим типовима контекста, као нпр. у ситуацијама вршења свакодневне, уобичајене радње, или пак радње којом се указује на способност њеног вршиоца и сл. Уп. у срп. јез:

(10) Свако јутро *устанем* (СВ), *умијем се* (СВ) и *одем* (СВ) на посао.

Свако јутро *устајем* (НСВ), *умивам се* (НСВ) и *одлазим* (НСВ) на посао.

Уп. сличне примјере у руском, пољском и чешком језику, гдје се, као и у примјерима (7а) – (9ж), у „конкурентним“ односима налазе презентско-имперфективни (НСВ) и презентско-перфективни, односно презентско-футурски (СВ) облици:

(11) (рус.) По его завету мы и поступаем... Всего у нас вдоволь. Осенью *наварим* (СВ) браги, такой крепкой – обруча на бочках трещат, да и *выпьем* (СВ) за твое, государь, здоровье (Толстой 1946).

По его завету мы и поступаем... Всего у нас вдоволь. Осенью *навариваем* (НСВ) браги, такой крепкой – обруча на бочках трещат, да и *выпиваем* (НСВ) за твое, государь, здоровье.

(12) (поль.) Zaledwie kilka wierszy druku, *rzuci się* (СВ) na nie okiem, *przeczyta* (СВ), potem *przejdzie* (СВ) do innych wzmianek i artykułów, gazetę *się schowa* (СВ) lub *spali* (СВ) i na tem koniec! (Кошмидер 1934).

Zaledwie kilka wierszy druku, *rzuca się* (НСВ) na nie okiem, *czyta / przeczytuje* (НСВ), potem *przechodzi* (НСВ) do innych wzmianek i artykułów, gazetę *się chowa* (НСВ) lub *pali* (НСВ) i na tem koniec!

(13) (чеш.) Vždycky tam *dostanu* (СВ) čaj s malinovou št'ávou a sladké koláčky (Петрухина 1983).

Vždycky tam *dostávám* (НСВ) čaj s malinovou št'ávou a sladké koláčky.

(14) (чеш.) *Vypije* (СВ) dvě sklenice piva denně (Bareš 1956).

Pije (НСВ) dvě sklenice piva denně.

2.1.3. За *актуелну* садашњост и говорни тренутак везују се одређени случајеви исказивања апстрактне итеративне садашњости, гдје се преферира употреба СВ. Паралелно са датим, већ добро познатим у лингвистици, примјерима употребе СВ навешћемо и њихове „конкурентне“ модификације са НСВ. У русистици је најчешће навођен сљедећи (понекад синтаксички и лексички модификован) примјер:

(15) Посмотрите, что делает заяц: то *вскочит* (СВ), то *ляжет* (СВ), то *перевернется* (СВ), то *пдымет* (СВ) уши, то *прижмет* (СВ) их (Бондарко 1971а).

Посмотрите, что делает заяц: то *вскакивает* (НСВ), то *ложится* (НСВ), то *переворачивается* (НСВ), то *пдымает* (НСВ) уши, то *прижимает* (НСВ) их.

У србистици се такође наводи сличан тип употребе СВ:

(16) Види, види ... Искидани облаци лете, *застру* (СВ) месец, опет га *открију* (СВ), и зато што облаци хитају, чини ми се да месец јури (Стевановић 1969).

Види, види ... Искидани облаци лете, *застури* (НСВ) месец, опет га *откривају* (НСВ), и зато што облаци хитају, чини ми се да месец јури.

Поредећи напоредну употребу СВ и НСВ у наведеним примјерима синтаксичке (контекстуалне) итеративности, можемо примијетити да њихова видска значења нису апсолутно синонимична, односно да НСВ, ипак, не покрива у потпуности видску вриједност СВ, јер НСВ садржи компоненту процесуалности, за разлику од СВ, који се одликује једнократношћу радњи конкретно-типичног значења (уп. примјере итеративне радње у историјском презенту у тачки 3.1.2).²⁸

2.1.4. Поред наведених случајева конкуренције СВ и НСВ могу се срести и други случајеви дате појаве којима се одликују словенски језици. Овдје мислимо, прије свега, на могућност да се НСВ „једносмјерно“ замјени СВ, чему језичка пракса врло често даје предност. Навешћемо само најкарактеристичније случајеве такве употребе СВ, која се, као и у претходном (2.1.3) случају, обично веже за исказивање актуелне садашњости, односно за говорни тренутак – као полазну тачку на основу које се одређују сви темпорални односи.

2.1.4.1. У лингвистичким испитивањима посвећеним овој проблематици посебно мјесто припада употреби презента СВ у *негативним* питањима (више о томе в., поред осталог, у Musić 1913, Белић 1973: 131-132, Стевановић 1969: 568-569, Бондарко 1971а: 110-111, Rassudova 1984: 123-124, Vojvodić 1988: 50-52, Войводич 2000: 169-170, 2015а, Танасић 1996: 169-170, Ivić 1997: 121-126). Као модел такве употребе СВ најчешће је навођен сљедећи тип упитног исказа:

(17а) (За)што *не дођеш* (СВ)?

²⁸ Овакав тип употребе СВ (перфективног презента) анализиран је и интерпретиран на различите начине како у русистици тако и у србистици. Тако, на примјер, по К. С. Аксакову (1855: 10) се перфективним облицима у примјеру (15) изражавају атемпоралне радње (јер се овај исти глаголски облик често употребљава на сва три временска плана, што указује да није временски маркиран), док се према А. М. Пешковском (2001: 126-127) и И. К. Буњиној (Бунина 1959: 156-157) ради о актуелној, односно конкретној садашњости (јер се СВ реализује у говорном тренутку, односно контексту актуелне садашњости, изражене презентом НСВ – *посмотрите, что делает заяц*), а према А. В. Бондарку (1971а: 220-223) овај тип употребе СВ представља неактуелну (апстрактну, нелокализовану, модалну) садашњост (јер се на актуелну садашњост, односно претпостављену имперфективну радњу у „оквирном“ дијелу исказа (*посмотрите, что делает заяц*) односи читава свеукупност чинова понављања низа радњи, а не сваки, појединачно узет, акт радње, који, заправо, представља само испољавање сталне способности субјекта да (изврши одређену радњу у било ком тренутку, па и у говорном тренутку адресанта, као и у времену његовог посматрања датих једнократних радњи-чинова, чиме он доприноси њиховој актуелизацији). За српски примјер М. Стевановић (1969: 574), у складу са Белићевим погледима на сличан тип употребе СВ и теоријом индикатива и релатива, каже да нема значење праве садашњости, односно индикативног презента, већ значење релативног квалификативног презента (јер се радње у исказу само понављају (неодређен број пута) у тренутку говорења). Ми се такође приклањамо оваквој интерпретацији А. В. Бондарка и М. Стевановића (в., поред осталог, Војводић 1988, 2001).

Уп. еквиваленте датог примјера у другим словенским језицима:

(17б) (рус.) Почему ты *не придешь?* ; (укр.) Чому ти *не прийдеши?* ; (белорус.) Чаму ты *не прыйдзеш?* ; (польск.) Dlaczego *nie przyjdiesz?* ; (чешск.) Proč *ne přijdeš?* ; (словацк.) Prečo *neprídeš?* ; (словен.) Zakaj *ne prideš?* ; (болг.) *Защо не дойдеш?* ; (мак.) *Зошто не дојдеш?*

Иако се употреба перфективног презента у датом исказу на први поглед подудару у свим словенским језицима, ипак постоје одређене нијансе којима се одликују сјевернословенска и јужнословенска употреба датог облика. Као илустрацију тога уп. доленаведене семантичке компоненте, од којих се састоји дати исказ у српском и руском језику.

Употреба српског перфективног презента, који, за разлику од руског (сјевернословенског и, донекле, словеначког) перфективног презента, нема обиљежја граматикализованог глаголског облика, може се семантички представити на следећи начин:

(18а) *Зашто / што не дођеш?* : (1) 'дођи! (ја те позивам)'
(2) 'зашто нећеш / не желиш да дођеш? (у заказано време и мјесто)'
(3) 'зашто/због чега/због којег разлога не долазиш? (уопште; тако дуго; више)'

Руски перфективни презент, који, за разлику од српског (јужнословенског, са изузетком словеначког), има обиљежја граматикализованог глаголског облика (футура СВ), може се семантички представити на следећи начин:

(18б) *Почему ты не придешь?* : (1) 'приходи!' (я тебя приглашаю) [ср. *'приди!']
(2) 'по какой причине ты не хочешь приходить (вообще) / прийти (в назначенное время и место)?'
(3) 'по какой причине ты не приходишь? (вообще; так долго; больше)'
(4) 'по какой причине ты не придешь? (в назначенное время и место)' (sic!).

Наведена експликација показује да се употреба СВ не своди на просту замјену НСВ. Другим ријечима, СВ у овом случају не само да чува основно значење НСВ већ „обогаћује“ исказ додатним значењима, које није могуће изразити употребом НСВ, што значи да се овдје не ради о „равноправној“ супституцији (конкуренцији) двају супротстављених чланова бинарне видске опозиције. Илуструјмо то напоредним навођењем датих исказа у српском и руском језику:

(19а) *Зашто не дођеш?* vs. *Зашто не долазиш?*
разлога

[НСВ = (3) 'зашто/због чега/због којег не долазиш?' (уопште; тако дуго; више) / (2) 'зашто/због чега/због којег разлога нећеш / не желиш да долазиш?' (уопште)]

(19б) *Почему ты не придешь?* vs. *Почему ты не приходишь?* [НСВ = (3) 'по какой причине ты не приходишь?' (вообще; так долго; больше) /

(2) ‘по какой причине ты не хочешь
приходить?’ (вообще) / (1) ‘приходи!’
(я тебя приглашаю) (?)]

На основу експликације, односно рашчлањивања на семантичке компоненте исказа са употребљеним презентом СВ, могли смо да примијетимо да наведена употреба презента СВ (што важи не само за српски и руски већ и за све остале словенске језике) садржи четири исте (заједничке) компоненте, тј. да се, поред формално изражених, али секундарних, узрочно-последичних односа (2) и (3), који се могу изразити и НСВ, на индиректан начин исказује и својеврсно апстрактно значење глаголске радње (које представља „унутрашњи“ синкретизам исказа) врло блиско „неправој“ (неактуелној) садашњости (3), те специфичан волунтативни однос, јер адресат ‘не жели да дође’ (2), али и позив (1), као имплицитни прескриптивни перформатив (са обиљежјем ‘очекујем’). Све ове компоненте указују на то да перфективни презент у датом случају нема временско значење. Његова употреба је овдје модална, иако је непосредно повезана с говорним тренутком, односно са актуелном садашњошћу. То такође значи да СВ (перфективни презент, односно футур СВ) у наведеним примјерима нема конкретно-процесуално значење. Другим ријечима, он има, условно речено, општефактичко, али нерезултативно значење, јер актуелна садашњост, која увијек подразумијева имперфективност глаголске радње, не „покрива“ његову овакву употребу, што истовремено значи да су вршење радње (о којој се овдје мисли и говори) и говорни тренутак раздвојени. Ту чињеницу сликовито одражава и тзв. „Миклошичево правило“ (Miklosich 1926: 274-275), према којем се на питање *Што (сада, овдје) радиш?* не може одговорити перфективном формом (презентом СВ), већ само имперфективном (тј. презентом НСВ као граматикализованим изразом актуелне садашњости).

Компонента (4) у руском језику могла би се протумачити као временска употреба футура СВ са конкретно-фактичким значењем (‘почему ты не придешь / не будешь придеть’; срп. ‘зашто нећеш доћи’), али само у случају, ако би неко лексичко средство или укупан контекст (ситуација) у ком се реализује дати исказ указивали на одређени (локализовани) тренутак (период) на плану будућег времена на који се односи употреба СВ (уп., нпр., *Почему ты завтра не придешь?*).

Треба такође додати да је употреба презента СВ с негацијом условљена како ситуационим тако и синтаксичким и лексичким контекстом. Тако, на примјер, ако бисмо у наведеним исказима прилог *зашто* (рус. *почему*) замијенили партикулом *зар* (рус. *разве*), којом се изражава како провјера истинитости информације до које је дошао

адресант тако и чуђење које је она изазвала код њега, онда би се употребом СВ (као и супституцијом, односно транспозицијом НСВ) реализовало конкретно-фактичко значење и, самим тиме, стекли услови за локализацију глаголске радње на плану будућег времена (гдје у српском језику није могуће употребити презент СВ, већ само „прави“ футур). Уп.:

(20а) (срп.) **Зар* не дођеш (презент СВ)?

Зар не долазиш (презент НСВ)?

(20а₁) (срп.) *Зар* нећеш доћи (футур СВ)?

Зар нећеш долазити (футур НСВ)?

(20б) (рус.) *Разве* ты не придешь (презент-футур СВ)?

Разве ты не приходишь (презент НСВ)?

Разве ты не будешь приходишь (футур НСВ)?

2.1.4.2. Слична употреба СВ може се срести и у другим ситуацијама, прије свега у сјевернословенским језицима, о чему говоре и сљедећи примјери у руском, пољском, чешком и словачком језику:

(21а) (рус.) Я этого *не пойму* (СВ).

Я этого *не понимаю* (НСВ).

(21б) (пољ.) Ja tego *nie rozumiem* (СВ).

Ja tego *nie zrozumieam* (НСВ).

(21в) (чеш.) Já to *nepochápu* (СВ).

Já to *nepochopím* (НСВ).

(21г) (словач.) Ja to *nepochápet* (СВ).

Ja to *nepochopím* (НСВ).

СВ, за разлику од НСВ (који означава конкретно-процесуалну радњу у актуелној садашњости – ‘ја то не схватам’), у овим примјерима има општефактичко нерезултативно и модално (потенцијално) значење, тј. значење немогућности вршења радње (‘ја то не могу да схватим’), без обзира на то што се исказ реализује у говорном тренутку као неодвојивом дијелу актуелне садашњости. Адресант својим наративним исказом чија је радња СВ везана за говорни тренутак, односно за актуелно вријеме „посматрача“, указује на своје безуспјешне покушаје да реализује радњу, која на тај начин поприма („имплицитни“) конативни карактер. Другим ријечима, у датом случају на актуелну садашњост, односно на говорни тренутак односи се, како је то исправно уочио А. В. Бондарко (1971а: 221), „не процесс осуществления действия, а выражение невозможности его осуществления“.²⁹

²⁹ Уп. за дати тип употребе презента СВ термин А. Зализњака «презент напрасног ожедания» (Зализняк 1993); уп. такође Rassudova 1984: 121, Маслов 2004: 80, 83, Петрухина 2008, Климонов 2011: 264–265.

2.1.4.3. Употребу словенског СВ у условима у којима (према већ споменутом „Миклошичевом правилу“) функционише искључиво НСВ понекад омогућује и корелација специфичног прагматичког контекста исказа и лексичко-семантичких обиљежја основне глаголске радње. Такву корелацију и употребу СВ могуће је реализовати у оквиру актуелне перформативне садашњости, односно у оквиру *перформативних* исказа, који се обично дефинишу као искази са глаголима *verba dicendi* у 1. л. јд. индикативног презента НСВ, чијим изговарањем адресант врши њима еквивалентну радњу (више о таквој могућности употребе СВ в., поред осталог, у Škrabec 1903, 1906-1912, Mazon 1914: 130-133, Koschmieder 1934: 107-110, Musić 1935, Vojvodić 1988, Žagar 1989: 128-176, Бондарко 1990: 32-39, Derganc 1993, 1996, 1998, Апресян 1995: 199-241, Војводић 1998, Войводич 2010, 2015б, Dickey 2000: 177-188, Вимер 2014, Славкова 2014). Међутим, такву употребу СВ немају сви перформативни глаголи, већ само мањи број њих, по правилу, само неки од оних који припадају групи глагола са проспективним (футуралним) обиљежјима пропозиционалне валентности. Том перформативном способношћу одликују се, на примјер, руски глаголи *попросить*, *(по)советовать*, *поспорить*, *пожелать* и сл., као и њихови еквиваленти у осталим сјевернословенским језицима. Уп. сљедеће примјере у руском и пољском, као и њихове модификације („праве“, канонске перформативе са глаголима НСВ):

(22а) (рус.) *Попрошу* (СВ) вас минутку помолчать (Булгаков 1982).

Прошу (НСВ) вас минутку помолчать.

(22б) (пољ.) *Poproszę* (СВ), aby pani na chwilę przestała mówić (Bułhakow 1996).

Proszę (НСВ), aby pani na chwilę przestała mówić.

(23а) (рус.) *Поспрою* (СВ) с тобой, что он не придет на собрание.

Спрою (НСВ) с тобой, что он не придет на собрание.

(23б) (пољ.) *Założę się* (СВ) z tobą, że on nie przyjdzie na zebranie.

Zakładam się (НСВ) z tobą, że on nie przyjdzie na zebranie.

Овај тип употребе СВ сусреће се и у јужнословенским језицима, али са неким специфичностима, које их разликују од сјевернословенских језика. С једне стране, у словеначком језику се, као и у сјевернословенским језицима, такође користи презент СВ (који и у овом језику понекад, напореда са граматикализованим футурским облицима, може да има футурско значење), али, сада – за разлику од њих – од свих перформативних глагола, како оних са проспективном тако и оних са ретроспективном семантиком, док се, с друге стране, у српском, бугарском и македонском ова (презентска) форма СВ не сусреће у перформативној употреби; њен најближи еквивалент у овим језицима је футур СВ, чија је употреба везана, као и у

сјевернословенским језицима, за ограничени број перформативних глагола са проспективном семантиком. Уп. слједеће примјере перформативне употребе СВ у словеначком језику, која није могућа у сјевернословенским језицима:

(24) *Povabim* (СВ) vas, da pridete k nam na večerjo.

Vabim (НСВ) vas, da pridete k nam na večerjo.

(25) *Obljubim* (СВ) vam, da pridem.³⁰

Obljubljam (НСВ) vam, da pridem.

Уп. такође српске еквиваленте наведених руских и пољских примјера (22а) – (23б):

(26) *Замолићу* (футур СВ) (уп. **замолим* (презент СВ)) вас да умукнете на тренутак (наш превод – Д. В.).

Молићу (футур НСВ) вас да умукнете на тренутак.

Молим (презент НСВ) вас да умукнете на тренутак (Булгаков 1985).

(27) *О(п)кладићу се* (футур СВ) (уп. **опкладим се* (презент СВ)) с тобом да он неће доћи на састанак.

Кладићу се (футур НСВ) с тобом да он неће доћи на састанак.

Кладим се (презент НСВ) с тобом да он неће доћи на састанак.

Уп. сличну употребу перформатива (изражених футуром СВ) и у бугарском и македонском језику:

(28) *Ще* ви *помоля* (футур СВ) (уп. **помоля* (презент СВ) ви) да кажете кои от двата варианта ви допада повече (Фото Форум 2015).

Ще ви *моля* (футур НСВ) да кажете кои от двата варианта ви допада повече.

Моля (презент НСВ) ви да кажете кои от двата варианта ви допада повече.

(29) Јас ќе Ве очекувам. *Ќе* ве *замолам* (футур СВ) (уп. **замолам* (презент СВ) ве) да дојдете (Џекова, Захов 2012).

Јас ќе Ве очекувам. *Ќе* ве *молам* (футур НСВ) да дојдете.

Јас ќе Ве очекувам. *Молам* (презент НСВ) ве да дојдете.

Напоменимо да је конкуренција у наведеним српским (као и у бугарским и македонским) примјерима (еквивалентима) само видска, док је у сјевернословенским језицима видско-временска.³¹

³⁰ Уп. дословни превод ова два посљедња примјера и на руски језик, у којем се презентом СВ изражава неперформативно, тј. „право“ футурско значење.: **Приглашу* вас к нам на ужин; я **пообещаю* вам, что приду. Уп. такође превод на српски, гдје се у датом значењу не може употребити не само презент СВ већ ни футур СВ (као најчешћи еквивалент руског, односно сјевернословенског, а понекад и словеначког презент СВ): **Позваћу* вас да дођете код нас на вечеру; **обећаћу* вам да ћу доћи.

³¹ Видско-временска конкуренција могућа је и у српском језику, али само ако се презент НСВ потпуно замијени футурским обликом, јер у српском у датим случајевима и футур СВ и футур НСВ могу да се употребе перформативно; уп.: *Замолићу* / *молићу* (‘молим <вас>’) вас да умукнете на тренутак; *О(п)кладићу се* / *кладићу се* с тобом (‘кладим се <с тобом>’) да он неће доћи на састанак. Слично је и у бугарском и македонском језику; уп.: (буг.) *Ще* ви *помоля* / *ще* ви *моля* (‘моля <ви>’) да кажете кои от двата варианта ви допада повече; *Ќе* ве *замолам* / *ќе* ве *молам* (‘молам <ве>’) да дојдете.

3. ВИДСКО-ВРЕМЕНСКА ТРАНСПОЗИЦИЈА И КОНКУРЕНЦИЈА

3.1. *Praesens historicum*. Изражавање прошле радње презентским обликом (историјским презентом) представља пренесено значење вида и времена (или само времена), гдје се значење овог глаголског облика формално разилази са темпоралношћу контекста (Бондарко 1958а, 1971а: 129; ср. такође Mazon 1914: 149-159, Panzer 1963, Forsyt 1970: 179-183, Rathmaуr 1976, Потебња 1977: 124-145, Прокопович 1982: 269-277, Војводић 1989, Войводич 1998: 122-124, Фичи Джусти 1996: 315-317, Меркулова 1997, Ремчукова 1997, Dickey 2000: 126-154, Тошович 2006: 141-154, Попович 2015). Напоредна употреба, односно међусобна замјена презентских облика СВ и НСВ са очувањем исте видске вриједности (једнократне прошле радње СВ) слободнија је у руском језику; у српском се на овом мјесту најчешће користи презент СВ, који се не може тако лако замијенити презентом НСВ, а да се при том не измијени и видска вриједност коју има глаголска радња СВ. Могућност такве супституције доводи до конкуренције СВ и НСВ.

На основу проведене анализе српско-руског корпуса могу се издвојити четири значења историјског презента: (1) значење прошле уобичајене радње, (2) значење прошле радње која се понављала и смјењивала, (3) аористно значење и (4) сценско значење.

3.1.1. *Значење прошле уобичајене радње.* Дато значење перфективни презент добија од контекста – лексичких показатеља (најчешће прилога) и форме прошлог времена. Уп.:

(30а) (срп.) То си <i>онда имао</i> такви способни фотографи. Ти му <i>даш</i> (СВ) сасвим малу сликицу, он ти <i>направи</i> (СВ) увеличану (Михаиловић 1975).	(30б) (рус.) Фотографы <i>тогда</i> дошлые были. <i>Дашь</i> (СВ) ему малюсенькую карточку, а он те <i>издекает</i> (СВ) большую (Михаилович 1978).
---	---

У примјерима (30а) и (30б) прилози (*онда – тогда*) и облици прошлог времена (*имао – были*), претходећи употреби перфективног презента, тј. радњама које се уобичајено извршавају (заправо, устаљено понављају), стварају простор (услов) за употребу перфективног презента (*даш, направи – дашь, издекает*), односно смјештају овај глаголски облик у прошло вријеме.

3.1.2. *Значење прошле радње која се понављала и смјењивала.* У датом случају понавља се једна те иста радња или неколико радњи (изражених перфективним презентом) које се међусобно смјењују. Другим ријечима, овдје се не понављају цијеле ситуације (као у претходном случају), већ се понављају (и смјењују једне друге) радње у оквиру једне одређене, конкретне ситуације, о којој адресант има сликовиту предоцбу. Уп.:

(31a) (рус.) *Пришел* Виктор. Вытирая посуду, молча слушает жалобы мамы. *В ином месте поднимет* (СВ) на нее глаза, *пошлет* (СВ) взгляд... (Добрович 1977)

Пришел Виктор. Вытирая посуду, молча слушает жалобы мамы. *В ином месте поднимает* (НСВ) на нее глаза, *посылает* (НСВ) взгляд...

(31b) (срп.) *Дошао је* Виктор. Бришући посуђе, шутке слуша мајчине жалбе. *Понекад подигне* (СВ) на њу очи, *погледа* (СВ) је... (Dobrović 1977)

**Дошао је* Виктор. Бришући посуђе, шутке слуша мајчине жалбе. *Понекад подиже* (НСВ) на њу очи, *погледава* (НСВ) је...

У наведеним примјерима контекст помоћу форме прошлог времена (*пришел – дошао је*) одређује временски план, а помоћу лексичког показатеља – квантификатора ирегуларне епизодичне итеративности (*в ином месте ‘иногда’ – понекад*) указује на то да се радње изражене перфективним презентом (*поднимет, пошлет – подигне, погледа*) понављају и међусобно смјењују, истовремено означавајући свој референцијални статус.

Уп. употребу облика прошлог времена у оба поређена језика:

(32a) (рус.)... В ином месте *поднимал* на нее глаза, *посылал* взгляд...

... В ином месте **поднял* на нее глаза, **послал* взгляд.

(32b) (срп.) Понекад *је подизао* на њу очи, *погледавао је*.

* Понекад *је *подигао* на њу очи, **погледао је*.

Сличну неадекватну модификацију видске супституције у поређеним језицима могуће је, барем у одређеној мјери, „превладати“ употребом облика погодбеног начина (кондиционала) у српском језику (в., поред осталог, Kalsbeek, Lučić 2008); уп.:

(33a) (рус.) Понекад *би подизао* на њу очи, *погледавао (би) је*.

(33b) (срп.) Понекад *би подигао* на њу очи, *погледао (би) је*.

У слѣдећем примјеру једна те иста радња се понавља у оквиру једне одређене ситуације. Уп.:

(34a) (срп.) И све тако редом, алатка по алатка, а *на крају сваке реченице* записани предмет тупо *јекне* (...) (Андрић 1963).

(34b) (рус.) И так по порядку, инструмент за инструментом, и *в конце каждой фразы* записанный предмет глухо *брякает* (...) (Андрич 1978).

Понављање радње овдје је условљено узрочно-последичном везом јер „предмет *јекне* [рус. *брякает*]“ послије „сваке [изговорене] реченице“. У преводном еквиваленту на руски језик умјесто перфективног презента (*брякнет*) употребљен је имперфективни презент (*брякает*), што у руском језику не доводи до измјене смисла реченице.

Треба истаћи да употреба перфективног презента у датом значењу доводи до одређених измјена (пауза или прекида) темпа излагања. Било да је радња уобичајена (3.1.), било да се понавља и смјењује другом радњом (3.2.), она у овим двјма употребама перфективног презента има *итеративно* значење. Другим ријечима, СВ овдје реализује конкретно-типично значење (ср. Бондарко 1971a: 22).

3.1.3. *Аористно значење*. У литератури се појам видске конкуренције често повезује с појмом видске *неутрализације* (уп., нпр., Křížková 1965, Бондарко 1971а: 226-234, Петрухина 1978). Ријеч је о оним случајевима видског контекста када НСВ покрива не само своју видску вриједност већ и видску вриједност СВ, односно када презент СВ, због колизије са његовим футурским значењем (у руском и другим сјевернословенским језицима), није могуће употребити (најчешће, на плану прошлог времена) за исказивање цјеловитих једнократних радњи које се не понављају. Такви примјери употребе НСВ којом се „неутралише“ бинарна видска опозиција карактеристични су, прије свега, за историјски и сценски презент, чиме се посебно одликује руски језик. У српском језику у датом случају перфективни презент могуће је замијенити аористом и обрнуто, а да се смисао реченице-исказа не промијени (уп. Стојићевић 1951: 34-73, Ивић 1953-1954: 229-262; уп. такође Стевановић 1969: 583-587, Бондарко 1971б, Војводић 1989: 90-92, Radovanović 1990: 168-174, Танасић 1996: 152-155, Пипер & Клајн 2013: 396-397). Другим ријечима, перфективни презент у овом значењу употребљава се за означавање појединачних, једнократних и конкретних рађи које се не понављају (конкретно-фактичко значење), односно које су биле остварене и завршене у прошлости.³²

Уп. сљедеће примјере исказивања једнократне прошле („аористне“) радње у руском (гдје избор вида, односно конкуренција није могућа) и српском језику (гдје је конкуренција могућа), као и њихове међусобне еквиваленте:

(35а) (срп.) Она *устукне* и *сакрије* [аорист: „устукну“, (35б) (рус.) Она *вздвогнула* и *быстро спрятала*
„сакри“ / перфекат: „устукнула је“, „сакрила је“ – руки в складках юбки (Новак 1978).
Д.В.] нагло руке у наборе хаљине (Novak 1961).

У примјеру (35б) у руском језику употребљена је форма прошлог времена, која је најчешћи еквивалент српског перфективног презента у датој употреби.

Уп. сљедећи примјер, гдје је у руском преводу употребљен имперфективни презент:

(36а) (срп.) Магле *се расене*, *подвију* [аорист: (36б) (рус.) Туман *рассеивается*, *заползает*
„расенише се“, „подвише се“ / перфекат: [„рассеялся“, „заполз“ – Д.В.] под стрехи
„расениле су се“, „подвиле су се“ – Д.В.] у и низкие балконы (Анрич 1978).
поткровља и ниске тремове (Анрич 1963).

Употребом имперфективног презента у руском језику у примјеру (36б) реализује се „двострука“ транспозиција: садашње вријеме – у прошло вријеме и НСВ – у СВ. Другим ријечима, пред нама је потпуна („обавезна“) видска неутрализација, гдје је НСВ

³² Перфективни презент овдје нема своје сопствено темпорално обилежје (уп. Стојићевић 1951: 34-73, Грубор 1953: 147-148); своју темпоралност он добија од контекста, тј. од имперфективног презента, који у том истом контексту замјењује форму прошлог времена (уп. Бондарко 1958б: 150, Misić 1902: 479 и сл., Пипер 1985: 54-55).

у потпуности преузео на себе функцију СВ, чувајући истовремено своју сопствену специфичност (Бондарко 1971а: 226; ср. Koschmieder 1934: 97-102, Dickey 2000: 143-145, Маслов 2004: 110, Петрухина 2009: 74).

Додајмо да се перфективни презент у руском језику у наведеном значењу употребљава само у конструкцији са партикулом *как* од глагола једноактне и ингресивне врсте радње, при чему се као обавезни пратећи елемент користи и посебна – појачана (узвична) – интонација (уп. Исаченко 1960: 459, Виноградов 1972: 454-456, Бондарко 1971а: 163-164, Гловинская 2001: 198-199, Маслов 2004: 109); уп. превод српског аориста на руски језик:

(37а) (срп.) Кад, негде после подне, може бит око три, мен *одједанпут* нешто *секну* преко стомака (Михаиловић 1975). (37б) (рус.) *Вдруг* в часа в два или три меня *как полоснет* по поясице (Михаилович 1978).

У примјеру (37б) конструкцијом *как полоснет* изражава се неочекивана и интензивна радња у прошлости, а лексички показатељ *вдруг* указује на њен изненадни наступ.³³

3.1.4. *Сценско значење*. До појаве видске неутрализације може такође доћи и у тзв. сценском презенту. У руском језику, за разлику од српског, у ремаркама (дидаскалијама) драмских дјела, у којима се управо и испољава дато значење, не употребљава се перфективни, већ имперфективни презент, или пак – рјеђе – форма прошлог времена. Уп. сљедећи примјер у српском/српскохрватском (у којем је замјена СВ и НСВ могућа) са његовим еквивалентом у руском језику (у којем замјена вида није могућа):

(38а) (срп.) Сестра Магдалена: Збогом, велечасни. *(Изађе [ср. излази] лијево оним истим тихим корацама оборене главе)* (Маринковић 1966). (38б) (рус.) Сестра Магдалина: С богом, преподобный отец. *(Уходит [ср. (*уйдет)] влево теми же тихими шагами, печально опустив голову.)* (Маринкович 1974)

Овдје транспозицију времена (садашње вријеме → прошло вријеме) у руском језику обавезно прати и транспозиција вида (НСВ → СВ), услед чега се, као и у случају „аористног“ значења историјског презента, реализује потпуна („обавезна“) видска неутрализација (подробније о датој појави у руском језику в. Бондарко 1962, 1971а: 226-234; о контрастивном проучавању овог питања у руском и чешком в., поред осталог, Вареš 1956, Кřížková 1965, Петрухина 1976). Другим ријечима, имперфективним презентом исказују се глаголске радње и СВ и НСВ. У српском језику имамо другачију временску транспозицију, коју, по правилу, прати иста видска

³³ Употреба перфективног презента у датој конструкцији (као и употреба српског перфективног презента или аориста у одговарајућем контексту) увијек доводи до резултативности радње и до измјене ритма излагања, што нарочито долази до изражаја при употреби моменталних глагола (какви су и наведени), с обзиром на то да «они обозначају факт скачкообразног, „точечног“ перехода к новому качеству не только в формах совершенного, но и в формах несовершенного вида» (Апресян 1995: 228).

вриједност (усљед чега видска неутрализација није могућа, или је крајње ограничена), што значи да се имперфективним презентом исказују радње НСВ, а перфективним – радње СВ захваљујући чему се у датим контекстуалним условима бинарна видска опозиција и чува (уп., нпр., Kravar 1964: 40, Војводић 1989; уп. такође за ситуацију у словеначком језику Derganc 2003: 72-73). СВ и у овој (сценској) употреби има конкретно-фактичко значење.

3.1.5. Међутим, иако је увријежено мишљење да је за српски језик карактеристична досљедна видска супротстављеност, тј. да нема видске неутрализације, она је, ипак, понекад могућа, макар и непотпуна и не тако честа (иако, по правилу, у разговорном језику), на што је међу првима указао руски аспектолог А. В. Бондрако (1958б: 147-148), који је на материјалу (само) неколико књижевних дјела српских писаца открио одређени степен дате појаве. Као илустрацију навешћемо један релативно повезан дио текста из романа Р. Петровића (гдје је и А. В. Бондарко такође нашао низ примјера видске неутрализације):

(39) Унутра гори свећа. *Седам* [‘сео сам’ / ‘седох’ / ‘седнем’] за сто испод свеће и покушавам да читам Живот Челиниев. (...) *Долази* [‘дошао је’ / ‘дође’] један пуни, задовољни старац. (...) Ујутру ме *буди* [‘пробудила’ / ‘пробуди’] грдна ларма петлова. *Искачем* [‘искочио сам’ / ‘искочих’ / ‘искочим’] из постеље кијајући, *умивам се* [‘умио сам се’ / ‘умих се’ / ‘умијем се’] и *силазим* [‘сишао сам’ / ‘сиђох’ / ‘сиђем’] на улици. (...) Ја сам у чамцу између Острва и Ескалоне.

Ради боље прегледности издвојимо глаголе употребљене у имперфективном презенту који у наведеној групи реченица „неутрализује“ (видски „покрива“) глаголске облике СВ (перфект, аорист и перфективни презент):

Седам (презент НСВ) = ‘сео сам’ (перфект СВ); ‘седох’ (аорист СВ); ‘седнем’ (презент СВ)

Долази (презент НСВ) = ‘дошао је’ (перфект СВ); ‘дође’ (аорист СВ / презент СВ)

буди (презент НСВ) = ‘пробудила’ (перфект СВ); ‘пробуди’ (аорист СВ / презент СВ)

Искачем (презент НСВ) = ‘искочио сам’ (перфект СВ); ‘искочих’ (аорист СВ); ‘искочим’ (презент СВ)

умивам се (презент НСВ) = ‘умио сам се’ (перфект СВ); ‘умих се’ (аорист СВ); ‘умијем се’ (презент СВ)

силазим (презент НСВ) = ‘сишао сам’ (перфект СВ); ‘сиђох’ (аорист СВ); ‘сиђем’ (презент СВ)

С обзиром на то да је у српском језику видска неутрализација слабо заступљена, за наведене примјере историјског презента можемо рећи да они одражавају, прије свега, индивидуални стил писца, који широм употребом (транспозицијом) једног глаголског облика НСВ (имперфективног презента) успијева да појача степен експресивности свог наративног израза, те да се дата појава у српском језику – усљед већих могућности избора других (синонимичних имперфективном презенту) средстава за изражавање

прошлих радњи СВ – може сматрати само факултативном (Маслов 2004: 109; уп. Савић 1985, Поповић 2015: 205).

3.2. Praesens pro futuro. У српском и другим словенским језицима налазимо веома раширену употребу *имперфективнога презента* у функцији футура (*praesens pro futuro*). Треба истаћи да пренесено значење овога облика, по правилу, подразумева двоструку транспозицију – временску и видску. Другим ријечима, транспонује се садашње вријеме у будуће, а НСВ – у СВ. Број глагола који подлијежу оваквој транспозицији прилично је ограничен. То су прије свега глаголи кретања (в., поред осталог, Пипер 1985, Војводић 1996) са значењем почетка вршења радње (инхоативне или ингресивне радње), односно глаголи који се (као потенцијална особина субјекта) најчешће вежу за категорију аниматности (тј. за категорију „живога“, односно категорију бића). Датом транспозицијом изражавају се, прије свега, једнократне и конкретне (временски локализоване) футурске радње. Уп. употребу презентског облика у истом контексту – из тзв. „објективног“ корпуса (превода са француског језика)³⁴ – у сва три поређена језика:

(40а) (срп.) *Идем*, гади ми се на све (Зола 1974);

(40б) (рус.) Я *ухожу*, очень уж противно (Золя 1988);

(40в) (пољ.) *Idę do domu, niech to wszystko diabli wezmą* (Zola 1987).

Транспоновани презент чест је не само у изјавним већ и у упитним реченицама. Уп. руски оригинал и његове преводе на пољски и српски језик, у којима је употребљен презент НСВ са значењем будућег времена СВ, односно паралелне видско-временске модификације са футуром СВ (који се у руском и пољском језику, као и у осталим сјевернословенским (источно- и западнословенским) језицима, формално подударна са презентом СВ):

(41а) (рус.) – Мы *едем*? Мы ведь правда *едем*? – добивается он в недоумении: почему они не отвечают? (Панова 1976)

– Мы *поедем*? Мы ведь правда *поедем*? – добивается он в недоумении: почему они не отвечают?

(41б) (пољ.) – *Jedziemy?* Prawda, że *jedziemy?* / dopytuje się coraz bardziej zdumiony: dlaczego mu nie odpowiadają? (Panowa 1986)

– *Pojedziemy?* Prawda, że *pojedziemy?* – dopytuje się coraz bardziej zdumiony: dlaczego mu nie odpowiadają?

(41в) (срп.) – *Одлазимо* ли? Ми заиста *одлазимо*, зар не? – упорно запиткује он у недоумици: зашто му не одговоре? (наш превод – Д. В.)

– *Хоћемо* ли *отићи*? Ми *ћемо* заиста *отићи*, зар не? – упорно запиткује он у недоумици: зашто му не одговоре?

Упитни прилози у оваквим случајевима могу представљати неодређене квантификаторе који су подударни са замјеничко-прилошким (просторним,

³⁴ Такву употребу презента познају, наравно, и други (несловенски) језици. Уп. исти примјер на француском језику (овдје оригиналу): (40г) Je m'en vais, ça me dégoûte (Zola 1978).

временским, начинским и др.) локализаторима. Глаголи кретања најчеће се везују управо за упитно-просторне прилоге са обиљежјима адлативности, односно онда када су говорном лицу локализатор и намјера субјекта непознати (уп. Пипер 1978; 1988: 116-131). Уп., поред наведених примјера, и сљедећи дијалог на руском, односно пољском и српском језику:

(42а) (рус.) Потом увидел, что она уже одета, и спросил с тревогой:

– Ты *уходишь*? Куда ты *уходишь*? (Симонов 1977)

(42б) (пољ.) *Zobaczył, że jest już ubrana i spytał z niepokojem:*

– *Wychodzisz? Dokąd idziesz?* (Simonov 1984)

(42в) (срп.) Затим виде да се она већ обукла, па је узнемирено запита:

– Ти *одлазиш*? Куда ћеш? (Симонов 1962)

У тренутку говора оваква радња је већ „плански“ замишљена, на одређен начин програмирана (*praesens propheticum*). Другим ријечима, она и прије своје материјалне реализације већ постоји у свијести говорног лица (Ермоленко 1987: 62; уп. Mazon 1914: 125–127, Бондарко 1971а: 154, Гловинская 2001: 155–168). У овим примјерима можемо примијетити да глаголску радњу НСВ исказану презентом по правилу прати једна скривена модална нијанса – *намјера* субјекта. Наведени случајеви говоре о „блиској“ будућој радњи. Међутим, додавањем одговарајућих лексичких показатеља (односно контекста), као што су замјеничке ријечи (а прије свега временски прилози-локализатори типа *данас*, *вечерас*, *сутра* и сл.), које су комплементарне са глаголским облицима, оваква футуралност може се препознати као „даља“ будућа радња (уп. Пипер 1985: 54 и д.). Што је таква радња временски удаљенија од говорног тренутка (на што указују наведени локализатори), експресивност презентских облика је јача. Ови и њима слични локализатори могу имати мањи или већи степен временске референцијалности, коју остварују на различите начине (уп. Пипер 1988: 45-46). Уп. српски оригинал и модификацију (примјер 43а) са њиховим преводом на руски језик (примјер 43б), у којима је, као и у примјерима (40а) – (42в), такође употребљен презент НСВ са значењем будућег времена СВ:

(43а) (срп.) Другови! Ми вечерас *напуштамо* Јастребац... (Ћосић 1966).

Другови! Ми *ћемо* вечерас *напустити* Јастребац...

(43б) (рус.) Товарищи! Сегодня вечером мы *оставляем* Ястребац (Чосич 1956).

Товарищи! Сегодня вечером мы *оставим* Ястребац.

Уп. такође сљедећи примјер у српском језику (у којем је употреба футура НСВ помало „неприродна“) и његове еквиваленте у руском и пољском (гдје је употреба футура НСВ, чини се, „природна“), као и у словачком језику (гдје је та употреба, као и у српском, „неприродна“):

(44а) XVI међународни конгрес слависта *одржава се (одржаваће се <!>*) у Београду 2018. године.

XVI међународни конгрес слависта *одржаће се* у Београду 2018. године.

(44б) XVI Международный конгресс славистов *проходит (будет проходить)* в Белграде 2018 года.

XVI Международный конгресс славистов *пройдет* в Белграде 2018 года.

(44в) XVI międzynarodowy kongres slawistów *odbywa się (będzie się odbywać)* w Belgradzie 2018 roku.

XVI międzynarodowy kongres slawistów *odbędzie się* w Belgradzie 2018 roku.

(44г) XVI. medzinárodný zjazd slavistov sa *usporadúva / (sa bude usporadúvať)* v Belehrade v roku 2018.

XVI. medzinárodný zjazd slavistov sa *usporiada* v Belehrade v roku 2018.

У наведеним примјерима узајамне замјене футурски и транспоновани презентски облици НСВ могу да представљају опозициони члан у односу на футурски облик СВ, посебно у руском и польском језику.

Уп. превод примјера (44а) – (44г) и на словеначки језик, чији се видско-временски еквиваленти (како СВ тако и НСВ), за разлику од осталих словенских језика, у датом контексту изражавају само облицима НСВ:

(45) XVI mednarodni kongres slavistov *poteka / bo potekal* v Beogradu leta 2018.

*XVI mednarodni kongres slavistov *poteče / bo potekel* v Beogradu leta 2018.

Примјећујемо да употреба презентско-футурских облика од глагола *potēči* (тј. од перфективног видског пара имперфективног глагола *potekati*) у датом контексту у овом језику, за разлику од горенаведених примјера са истим контекстом у другим словенским језицима, мијења смисао исказа. С обзиром на испољену видску ограниченост, и овдје можемо говорити о неутрализацији СВ.

3. УМЈЕСТО ЗАКЉУЧКА. На основу свега досад изложеног, а посебно на основу овдје анализираних примјера, запажамо, што треба и истаћи, да у свим словенским језицима НСВ чешће замјењује СВ, него обрнуто, што говори о томе да су његове функционалне границе шире од оних које има њему супротстављени СВ. На то посебно указује и његова специфична улога у неутрализацијама видске опозиције (посебно карактеристичним за руски језик) повезаним са ширењем семантике и повећањем броја функција НСВ на рачун СВ, гдје се видска вриједност СВ врло често своди на минималну или чак, можемо то условно тако да назовемо, „нулту“ разину испољавања. Треба додати да је могућност узајамне замјене СВ и НСВ релативно ограничена у свим словенским језицима, у првом реду због утицаја контекста у којем се међусобно супротстављене категорије употребљавају. Поред тога, у сјевернословенским језицима (нарочито у руском), као и у словеначком језику, запажа се шира и донекле слободнија примјена такве (у оквирима једног те истог контекста) супституције у односу на исту у јужнословенским језицима (укључујући и српски, на грађи којег се ово питање такође детаљније разматра). На крају, умјесто закључка, додајмо само још и то да у свим

наведеним типовима видске супротстављености (као и несупротстављености) значајну улогу увијек има како лексичко значење глагола и актуелизација њихових видско-временских облика (која је непосредно повезана са комуникативном усмјереношћу исказа) тако и контекст – било лексички, синтаксички или ситуациони – у којем се они употребљавају. Треба такође нагласити да видска значења СВ и НСВ у условима синтаксичке (контекстуалне) супституције нису потпуно синонимична будући да се семантика НСВ усљед „унутрашње“ компоненте „процесуалности“ не подудара у потпуности са семантиком СВ, која се одликује једнократношћу радње. Дакле, овдје – када је ријеч о синтаксичком избору вида – можемо говорити о семантичком (стилском) „помјерању“ у односу на „полазно“ видско значење (вредност).

Извори

- АНДРИЋ ИВО (1963), «Проклета Авлија», Иво Андрић, *Сабрана дела*, књ. IV, Београд: Просвета – Загреб: Младост – Сарајево: Свјетлост – Љубљана: Државна založба Словеније [Андрић Иво (1978), «Проклятый двор», пер. Т. Поповой], *Повести и рассказы югославских писателей*, М.: Худож. лит., с. 15-87].
- БУЛГАКОВ МИХАИЛ (1982). *Избранное: Роман «Мастер и Маргарита». Рассказы*, М.: Худож. лит. [Bulhakow Michał (1996), *Mistrz i Małgorzata* (tłumaczyli I. Lewandowska, W. Dąbrowski), Warszawa: Czytelnik || Булгаков Михаил (1985), *Майстор и Маргарита*, превео М. Чолић // Михаил Булгаков, *Дела*: Четврта књига, Београд: Народна књига].
- ВУКОВИЋ ЧЕДО (1959), *Мртво Дубоко*, Сарајево: Свјетлост.
- ДОБРОВИЧ А. (1977), «Психотерапевт из дома напротив», *Знание – сила 2* [Dobrović A. (1977), *Psihoterapeut iz kuće nasuprot*, prevela Lidija Bakarić, Zagreb: Filozofski fakultet].
- ЛАЛИЋ МИХАИЛО (1975), *Лелејска гора*, Београд: Нолит [Лалић Михаило (1977), *Лелейская гора*, перевод с сербохорватског Т. Вирты, Београд: Нолит].
- МАРИНКОВИЋ РАНКО (1966), *Глорија*, Београд: Нолит [Маринкович Р. (1974), *Глория*, перевод Н. Лебедевой и А. Михеевой // Р. Маринкович, *Избранное*, М.: Худож. лит.].
- МИХАИЛОВИЋ ДРАГОСЛАВ (1975), „Увеличане слике и досадне мачке“, Драгослав Михаиловић, *Петријун венац*, Београд: СКЗ [Михаиловић Д. (1978), „Увеличенныe фотографии и надоевшие кошки“, перевод О. Кутасовой // *Повести и рассказы югославских писателей*, М.: Худож. лит., с. 576-598].
- ПАНОВА В.Ф. (1976), *Серезжа*, Москва: Русский язык [Panowa Wiera (1986), *Sierioża*, tłumaczyła J. Dziarnowska, Warszawa: Czytelnik].
- ПЕТРОВИЋ РАСТКО (1996), *Људи говоре*, Београд: Народна књига – Алфа.
- СИМОНОВ КОНСТАНТИН (1977), *Живые и мертвые*, кн. I. Москва: Советский писатель [Simonov Konstantin (1984), *Żywi i martwi*, Przełożył J. Brzeczowski, Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej || Симонов Константин (1962), *Живи и мртви*, Превео Д. Мићовић, Београд: Нолит].
- ТОЛСТОЙ А.Н. (1947), *Петр Первый*: роман в 3-х кн, М.: ОГИЗ – Гос. изд-во худож. лит.
- ЋОСИЋ ДОБРИЦА (1966), „Далеко је сунце“, Добрица Ћосић, *Сабрана дела*, књ. Прва, Београд: Просвета – Сарајево: Свјетлост [Ћосич Добрица (1956), *Солнце далеко*, перевод Т. Поповой и А. Романенко, М.: Изд-во иностранной литературы].
- Фото Форум : <http://www.photo-forum.net/forum/read.php?f=3&i=328587&t=328539> (Стање: 12.10.2015)
- ЏЕКОВА В. & Т. ЗАХОВ, *Херсилија*: Новела за толеранцијата, 2012; https://books.google.rs/books?id=hcX1AwAAQBAJ&pg=PA33&dq=%D0%8D&hl=en&sa=X&ei=po_LU_f6LeeO4gTb84DQAw&redir_esc=y#v=onepage&q=%D0%8D&f=false (Стање: 12.10.2015)

NOVAK Slobodan (1961), «U trećem otajstvu slavnome razmišljat ćemo», Slobodan Novak, *Tvrđi grad: novele*, Zagreb: Zora [Новак С. (1978), *Помолимся, подумаем...*, перевод А. Романенко // *Повести и рассказы югославских писателей*, М.: Худож. лит., с. 398-402].

ZOLA Emile (1978), *Germinal*, Paris: Éditions J'ai Lu [Zola Emil (1987), *Germinal*, przełożyła K. Dolatowska, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy || Золя Эмиль (1988), *Западня. Жерминаль*, перевод Е. Шишмаревой, О. Моисеенко и Н. Немчиновой, Москва: Худож. лит. || Золя Эмиль (1974), *Жерминаль*, прево Д. Матић, Нови Сад: Матица српска – Београд: Рад].

Литература

АПРЕСЯН Ю.Д. (1995), *Избранные труды*, Т. II: Интегральное описание языка и системная лексикография, М.: Школа «Языки русской культуры».

АКСАКОВ К.С. (1855), *О русских глаголах*, М.: Типография Л. Степановой.

БЕЛИЋ Александар (1973), *Историја српскохрватског језика*, Књ. II, св. 2: Речи са коњугацијом, Београд: Научна књига.

БОНДАРКО А.В. (1958а), Настоящее историческое глаголов несовершенного и совершенного видов в славянских языках. АКД. Л.: ЛГУ.

БОНДАРКО А.В. (1958б), «Настоящее историческое глаголов несовершенного и совершенного видов в современном литературном сербохорватском языке», *Уч. записки ЛГУ*, Сер. филол. наук 44/250, с. 141–157.

БОНДАРКО А.В. (1962), «Опыт общей характеристики видового противопоставления русского глагола», *Ученые записки Института славяноведения АН СССР*, XXIII, с. 179-203.

БОНДАРКО А.В. (1971а), *Вид и время русского глагола (значение и употребление)*, Л.: Просвещение.

БОНДАРКО А.В. (1971б), «О взаимоотношениях форм аориста и настоящего совершенного в старых белорусских, чешских и польских памятниках», Е.В. Чешко (отв. ред.), *Исследования по славянскому языкознанию*, Сб. в честь профессора С. Б. Бернштейна, М.: Наука, с. 28-32.

БОНДАРКО А.В. (отв. ред., 1990), *Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность*, Л.: Наука.

БОРИСОВА Е.Г. (1997), «Проблема выбора вида (прагматическая точка зрения)», М.Ю. Черткова (отв. ред.), *Труды аспектологического семинара филологического факультета МГУ им. М. В. Ломоносов 3*, М.: Изд-во МГУ, с. 18-26.

БУНИНА И.К. (1959), *Система времен старославянского глагола*, М.: Изд-во АН СССР.

ВИМЕР Бьорн (2014), «Употребление совершенного вида в перформативном настоящем», Н.Н. Казанский (отв. ред.), *Acta linguistica Petropolitana*, Труды Института лингвистических исследований РАН. Т. X. Ч. 3: *Studia typologica octogenario Victori Khrakovskij Samuelis filio dedicate*, СПб.: Наука, с. 90-113.

ВИНОГРАДОВ В.В. (1972), *Русский язык (грамматическое учение о слове)*, Изд. 2-е, М.: Высшая школа (Изд. 1-е 1947).

ВОЈВОДИЋ Дојчил (1989), «Транспозиција перфективног презента у руском и хрваткосрпском језику», *Зборник Матице српске за славистику 36*, с. 85-97.

ВОЈВОДИЋ Дојчил (1996), «Глаголска (темпорална) метафора као средство за исказивање футуралности у српском, руском и польском језику», *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду XXIV*, с. 169-179.

ВОЈВОДИЋ Дојчил (1998), «Futurum effectivum у словенским језицима», *Славистика II*, с. 45-52.

ВОЈВОДИЋ Дојчил (2000), «Некоторые вопросы сопоставительной аспектологии в современной русистике и славистике», Б. Станкович (отв. ред.), *Состояние и перспективы сопоставительных исследований русского и других языков: (Доклады)*, V Международный симпозиум МАПРЯЛ (Белград – Ниш, 30 мая – 1 июня 2000 г.), Београд: Славистичко друштво Србије – Филолошки факултет, с. 167-175.

ВОЈВОДИЋ Дојчил (2003), «О видско-временској “конкуренцији” у српском и другим словенским језицима», Бранислав Остојић (ур.), *Пети лингвистички скуп «Бошковићеви дани»: «Конкуренција језичких средстава и језичка норма»* (Подгорица, 10–11. октобар 2002), Подгорица: ЦАНУ, с. 139-164.

- Войводиц Дойчил (1998), «Русский и сербско-хорватский перфективный презенс в сопоставительном аспекте», *Зборник Матице српске за славистику 54–55*, с. 119–147.
- Войводиц Дойчил (2001), «Теория глагольной вневременности К.С. Аксакова и категория совершенного вида в русском и других славянских языках», Т.Н. Дорожкина (отв. ред.), *Аксаковские чтения: духовное и литературное наследие семьи Аксаковых I*, Материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Уфа, 28–29 сентября 2001 г.), Уфа: Изд-во Башкир. ин-та развития образования, с. 18–23.
- Войводиц Дойчил (2008), «К вопросу о взаимозамене СВ и НСВ в русском и других славянских языках», Н.А. Тупикова (отв. ред.), *Теоретические и лингводидактические проблемы исследования русского и других славянских языков*, Волгоград: Изд-во ВолГУ, с. 101–115.
- Войводиц Дойчил (2010), «Об употреблении и значении совершенного вида в перформативных предложениях–высказываниях в славянских языках: опыт типологической дифференциации», О.И. Сгибнева, Н.А. Тупикова (отв. ред.), *Славянские языки: единицы, категории, ценностные константы*, Волгоград: Изд-во ВолГУ, с. 175–191.
- Войводиц Дойчил (2015а), «Славянский презенс–футурум совершенного вида в отрицательно–вопросительном контексте», Розанна Бенаккьо (ред.), *Глагольный вид: грамматическое значение и контекст*, III Междунар. конф. Комиссии по аспектологии Международного Комитета славистов (Падуя, 30.IX–4.X.2011 г.), München – Berlin – Washington/D.C.: Verlag Otto Sagner (Die Welt der Slawen: Sammelbände / Сборники 56, с. 573–583.
- Войводиц Дойчил (2015б), «Эффективный презенс или эффективный футурум? (К вопросу о типологии славянских перформативов совершенного вида)», Мицуси Китадзё (сост.), *Аспектуальная семантическая зона: типология систем и сценарии диахронического развития*, Сборник статей V Международной конференции Комиссии по аспектологии Международного комитета славистов (Киото, 13–15 ноября 2015 г.), Киото: Издательство «Tanaka Print» (Университет Киото Сангё), с. 27–33.
- ГЛОВИНСКАЯ М.Я. (2001), *Многозначность и синонимия в видо-временной системе русского глагола*, М.: «Русские словари» – «Азбуковник».
- ГРУБОР Буро (1953), *Аспектна значења*, Загреб: ЈАЗУ (Посебни отисак из Рада ЈАЗУ 293, 295).
- ЕРМОЛЕНКО С.С. (1987), *Образные средства морфологии*, Киев: Наукова думка.
- ЗАЛИЗНЯК А.А. (1993), «Презенс совершенного вида в значении ‘презенса напрасного ожидания’», В.Л. Янин, А.А. Зализняк, *Новгородские грамоты на бересте* (Из раскопок 1984–1989 гг.), М.: Наука, с. 275–279.
- ИВИЋ Милка (1958), «Систем личних глаголских облика за обележавање времена у српскохрватском језику», *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду III*, с. 139–152.
- ИВИЋ Павле (1953–1954), «Систем значења основних претериталних времена у говору Галипольских Срба», *Јужнословенски филолог XX/1–4*, с. 229–262.
- ИСАЧЕНКО А.В. (1960), *Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким: Морфология. Ч. 2*, Братислава: Изд-во Словацкой АН.
- КЛИМОНОВ В.Д. (2011), «Взаимодействие модальности и аспектуальности в современном русском языке», *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского: Филология 6(2)*, с. 262–265.
- МАСЛОВ Ю.С. (2004), *Избранные труды: Аспектология. Общее языкознание*, М.: Языки славянской культуры.
- МЕЛИГ Ханс Роберт (2015), «Дискурсивная функция глагольного вида при отрицании в русском языке», Мицуси Китадзё (сост.), *Аспектуальная семантическая зона: типология систем и сценарии диахронического развития*, Сборник статей V Международной конференции Комиссии по аспектологии Международного комитета славистов (Киото, 13–15 ноября 2015 г.), Киото: Издательство «Tanaka Print» (Университет Киото Сангё), с. 142–150.
- МЕРКУЛОВА М.Г. (1997), *Морфологическая транспозиция в современном русском языке*, Автореф. дисс. на соиск. уч. ст. канд. филол. Наук, М.: РУДН.
- ПАДУЧЕВА Е.В. (1996), «О так называемой конкуренции видов», Е.В. Падучева, *Семантические исследования: (Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива)*, М.: Школа «Языки русской культуры», с. 53–65.

- ПАДУЧЕВА Е.В. (2008), «Имперфектив отрицания в русском языке», *Вопросы языкознания* 3, с. 3-21.
- ПЕТРУХИНА Е.В. (1976). К вопросу о нейтрализации видового противопоставления // *Československá rusistika* XXI/4, 174-178.
- ПЕТРУХИНА Е.В. (1978), «О функционировании видового противопоставления в русском языке в сопоставлении с чешским (при обозначении повторяющихся действий)», *Русский язык за рубежом* 1, с. 57-60.
- ПЕТРУХИНА Е.В. (1983), «Функционирование презентных форм глаголов совершенного и несовершенного вида (с точки зрения взаимодействия грамматических категорий вида и времени) в чешском языке в сопоставлении с русским», А.Г. Широкова, Вл. Грабье (ред.), *Сопоставительное изучение грамматики и лексики русского языка с чешским языком и другими славянскими языками*, М.: Изд-во Моск. ун-та, с. 152-172.
- ПЕТРУХИНА Е.В. (2000), *Аспектуальные категории глагола в русском языке в сопоставлении с чешским, словацким, польским и болгарским языками*, М.: Изд-во МГУ.
- ПЕТРУХИНА Е.В. (2008), «Дискуссионные вопросы изучения русского глагольного вида», *Sprache und Gesellschaft. Festschrift für Wolfgang Gladrow. Frankfurt am Main – Berlin: Peter Lang (Berliner Slawistische Arbeiten 33.)* http://www.philol.msu.ru/~ruslang/pdfs/petrukhina-ev_8_diskussionnie_voprosi_gladr.pdf (25.11.2017).
- ПЕТРУХИНА Е.В. (2009), *Русский глагол: категории вида и времени (в контексте современных лингвистических исследований)*, Учебное пособие, М.: МАКС Пресс.
- ПЕШКОВСКИЙ А.М. (2001), *Русский синтаксис в научном освещении*, Изд. 8-е, М.: Эдиториал УРСС.
- ПИПЕР Предраг (1978), «Обележавање просторних односа предлошко-падежним конструкцијама у савременом руском и савременом српскохрватском књижевном језику», *Прилози проучавању језика*, 13-14 [1977-78], с. 1-51.
- ПИПЕР Предраг (1988), *Заменички прилози у српскохрватском, руском и польском језику: (семантичка студија)*, Београд: Институт за српскохрватски језик (Библиотека Јужнословенског филолога, нова серија 8.).
- ПИПЕР Предраг (1985), «Временске транспозиције и заменичке речи у српскохрватском и другим словенским језицима», *Научни састанак слависта у Вукове дане 14/2*, с. 51-58.
- ПИПЕР Предраг & КЛАЈН Иван (2013), *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- ПЛУНГЯН В.А. (2003), *Общая морфология: Введение в проблематику*, Учебное пособие, Изд. 2-е, испр, М.: Эдиториал УРСС (Изд. 1-е 2000).
- ПОПОВИЧ Л.В. (2015), «Настоящее историческое глаголов несовершенного и совершенного видов в таксисных конструкциях сербского языка», Мицуси Китадзё (сост.), *Аспектуальная семантическая зона: типология систем и сценарии диахронического развития*, Сб. ст. V Междунар. конф. Комиссии по аспектологии МКС (Киото, 13–15 ноября 2015 г.), Киото: Изд-во «Tanaka Print» (Ун-т Киото Сангё), с. 200-206.
- ПОТЕБНЯ А.А. (1977), *Из записок по русской грамматике. Т. IV: Глагол*, Изд. 2-е, М.: Просвещение (Изд. 1-е 1941).
- ПРОКОПОВИЧ Е.Н. (1982), *Глагол в предложении: (Семантика и стилистика видо-временных форм)*, М.: Наука.
- РЕМЧУКОВА Е.Н. (1997), «Понятие транспозиции, ее разновидности и функции в современном русском языке», *Труды по русской и славянской филологии. Лингвистика*, Новая серия [Тарту] 1, с. 154-172.
- САВИЋ Свенка (1985), «Из прагматике глаголских облика у српскохрватском језику: употреба презента и перфекта у приповедању», *Научни састанак слависта у Вукове дане 14/2*, с. 87-95.
- СЛАВКОВА Светлана (2014), «Перформативное употребление глаголов *просить/непросить* и *моля/помоля* в русском и болгарском языках: прагматическая роль вида и времени», *Scando-Slavica* 60/2, с. 231-252.
- СТЕВАНОВИЋ Михайло (1969), *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнोजезичка норма)*, Књ. II: Синтакса, Београд: Научна књига.
- СТОЈИЋЕВИЋ Александар (1951), *Значење аориста и имперфекта у српскохрватском језику*, Љубљана: САЗУ.

- ТАНАСИЋ Срето (1996), *Презент у савременом српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- ТОШОВИЧ Бранко (2006), *Експрессивный синтаксис глагола русского и сербского/хорватского языков*, М.: Языки славянской культуры.
- ФИЧИ ДЖУСТИ Франческа (1996), «Об употреблении презенса совершенного вида и о значении форм будущего времени в 'Житии протопopa Аввакума'», Т.М. Николаева (отв. ред), *Русистика. Славистика. Индоевропеистика*, Сб. к 60-летию А. А. Зализняка, М.: «Индрик», с. 311-319.
- ЧЕРТКОВА М.Ю. (1996), *Грамматическая категория вида в современном русском языке*, М.: МГУ.
- ШВЕДОВА Л.Н. (1984), *Трудные случаи функционирования видов русского глагола (к проблеме конкуренции видов)*, М.: Изд-во МГУ.
- ВАРЕЃ К. (1956), «O konkurenci vidů v českém a ruském jazyce», *Časopis pro slovanské jazyky, literaturu a dějiny SSSR* 4, 566-579.
- BENACCHIO Rosanna (2002), «Конкуренция видов, вежливость и этикет в русском императиве», *Russian Linguistics* 26/2, с. 149-178.
- BENACCHIO Rosanna (2010), *Вид и категория вежливости в славянском императиве: сравнительный анализ*, München – Berlin: Verlag Otto Sagner (Slavistische Beiträge 472).
- DERGANC Aleksandra (1993), «Несколько заметок в связи с перформативными глаголами в русском и словенском языках», *Filologija* 20–21, с. 67-75.
- DERGANC Aleksandra (1996), «Iaz ze zaglagolo Zlodeiu (K vprašanju glagolskega vida v performativnih izjavah v slovanskih jezikih)», J. Kos et al. (red.), *Zbornik Brižinski spomeniki*, Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut SAZU, с. 185-192.
- DERGANC Aleksandra (1998), «Einige Unterschiede im Gebrauch des perfektiven bzw. des imperfektiven Präsens im Russischen und Slowenischen», D. Huber, E. Worbs (Hgg.), *Ars transferendi: Sprache, Übersetzung, Interkulturalität*, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien: Peter Lang Verlag, S. 55-63.
- DERGANC Aleksandra (2003), „Nekatere razlike v rabi dovršnega oz. nedovršnega vida v ruščini in slovenščini“, *Slavistična revija: časopis za jezikoslovje in literarne vede*, Zbornik referatov za trinajsti mednarodni slavistični kongres, (Ljubljana, 15.–21. avgusta 2003), 51/poseb. št., 67-79.
- DICKEY Stephen M. (2000), *Parameters of Slavic Aspect: A Cognitive Approach*, Stanford: CSLI Publications.
- FORSYTH James (1970), *A Grammar of Aspect: Usage and Meaning in the Russian Verb*, Cambridge: University Press (Studies in the Modern Russian Language, Extra Volume).
- IVIĆ Milka (1983), «Načini na koje slovenski glagol ovremenjuje ponavljanu radnju», Milka Ivić, *Lingvistički ogledi*, Beograd: Prosveta, 37-56 (Biblioteka XX vek, 61).
- IVIĆ Milka (1997), *O Vukovom i vukovskom jeziku. 2.*, dop. izd. Zemun: Biblioteka XX vek – Beograd: Čigoja štampa.
- KALSBECK Janneke & LUČIĆ Radovan (2008), «Oblik kondicionala u funkciji označavanja ponavljane radnje u prošlosti», *Croatica et Slavica Iadertina IV*, 7-21.
- KOSCHMIEDER Erwin (1934), *Nauka o aspektach czasownika polskiego w zarysie: Próba syntezy*, Wilno: Nakładem Towarzystwa przyjaciół nauk (Rozprawy i materiały wydziału I Towarzystwa przyjaciół nauk w Wilnie V/2).
- KRAVAR Miroslav (1964), „Aspektne osobitosti modalnih glagola (na hrvatskosrpskom materijalu)“, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 5, 35-48.
- KŘÍŽKOVÁ Helena (1961), „Ke konkurenci vidů v ruštině a češtině“, *Československá rusistika VI/1*, 32-38.
- KŘÍŽKOVÁ Helena (1965), «Pojetí neutralizace v morfologii», *Slovo a slovesnost XXVI/1*, 14-23.
- MATHESIUS Vilém (1947), «O konkurenci vidů v českém vyjadřování slovesném», Vilém Mathesius, *Čeština a obecný jazykozpyt: soubor statí* (Czech Language and General Linguistics. Selected Papers), Praha: Melantrich, 195-202.
- MAZON André (1914), *Emplois des aspects du verbe russe*, Paris: Librairie ancienne Honoré Champion.

- MIKLOSICH Franc (1926), «Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen», Band IV: *Syntax*, Manulneudruck der Erstausgabe von 1868–1874 (Wien: Braumüller). Heidelberg: Carl Winters Universitätsbuchhandlung.
- MUSIĆ August (1902), «Zum Gebrauche des Praesens verbi perf. im Slavischen», *Archiv für slavische Philologie* 24, 479-514.
- MUSIĆ August (1913), «Značenje perfektivnoga prezenta u negativnim pitanjima u hrvatskom ili srpskom jeziku», *Јужнословенски филолог I*, 27-34.
- MUSIĆ August (1935), «Slovenski efektivni prezenat», *Rad JAZU* 253, 165-180.
- PANZER Baldur (1963), *Die Funktion des Verbalaspekts im Praesens historicum des Russischen*, München: Otto Sagner (Slavistische Beiträge 9).
- RADOVANOVIĆ Milorad (1990), *Spisi iz sintakse i semantike*, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Novi Sad: Dobra vest (Biblioteka Theoria), 200-208.
- RASSUDOVA O.P. (1984), *Aspectual Usage in Modern Russian*, Moscow: Russky Yazyk.
- RATHMAYR Renate (1976), *Die perfekte Präsensform im Russischen: Eine multilateral-kontrastive Funktionsanalyse der russischen Form anhand ihrer französischen und deutschen Entsprechungen*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- ŠKRABEC Stanislav (1903), «Zum Gebrauche der Verba perfectiva und imperfectiva im Slovenischen», *Archiv für slavische Philologie* 25, 554-564.
- ŠKRABEC Stanislav (1906–1912), «Praesens effectivum», *Cvetje z vertov sv. Frančiška* (1906–1912) [1906: XXIII/7; 1910: XXVII/10, 11, 12; 1911: XXVIII/1, 5, 7, 9, 10, 11, 12; 1912: XXIX/1, 3, 4, 5, 6, 7].
- TOŠOVIĆ Branko (2001), *Korelaciona sintaksa: projekcional*, Graz: Institut für Slavistik der Karl-Franzens-Universität Graz.
- VOJVODIĆ Dojčil (1988), „Upotreba perfektivnog prezenta u značenju sadašnjosti u ruskom, hrvatskosrpskom i ostalim slavenskim jezicima (?)“, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 27(17) [1987/1988], 49-60.
- ŽAGAR Igor Ž. (1989), *Zagatnost performativnosti ali kako obljubiti*, Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Glagola *iti* – *hoditi* v slovenščini (v primerjavi z ruščino)

Aleksandra DERGANČ

Univerza v Ljubljani

Slovenija

1 O glagolih premikanja v slovenščini in ruščini je pisal že Jakopin (1971) in opozoril, da je v tem segmentu leksike in slovnice med obema jezikoma precej razlik. Sama bi se rada omejila na odnos med glagoloma *iti* – *hoditi* oz. *идти* – *ходить* in pokazala, da je odnos med členoma dvojice v slovenščini drugačen kot v ruščini.

2 V novejših slovenskih slovnica ni – podobno kot v ruskih – posebnega poglavja 'glagoli premikanja'. V Toporišičevi slovnici najdemo glagole premikanja pri navajanju vrst glagolskega dejanja (Aktionsart) (Toporišič 2000: 351):

»2. V drugi skupini so določni in nedoločni glagoli: *nesem-nosim, peljem/vedem – vodim, peljem – vozim, jaham – jezdim, ženem – gonim, tečem – tekam, letim – letam, bežim – begam, ležem – lažim, grem – hodim, vlečem – vlačim, bredem – brodim*. Vsi so nedovršni, razlika med njimi pa je, da eni pomenijo enosmerno dejanje, drugi pa neenosmerno; prvi so razen tega trajni, drugi pa ponavljalni.«

Sama dodajam, da je ta opis splošen; kot bomo videli, opozicija enosmernost- neenosmernost oz. neiterativnost – iterativnost ni tako kategorična kot v ruščini.

3 Najprej je treba opozoriti na posebnost glagola *iti*, ki je biaspektualen in ima le nekaj oblik s predpono *po-* (imperativ *pojdi* in perfektivni prezent *pojdem*), nima pa oblik, ki bi bile ustrezne ruskemu *пошел*. Ta glagol funkcionira kot nedovršni ali dovršni – odvisno od konteksta – in kot ekvivalent ruskemu paru *идму-ноћму*. Ta lastnost je že stara (Merše 1995) in glede na to, da Dickey (2011) predpostavlja, da je ravno regularnost prefiksacije glagolov tipa *ноћму* sovplivala pri večji gramatikalizaciji glagolskega vida v vzhodnem tipu slovanskih jezikov, bi lahko trdili, da je ta poteza v slovenščini bolj arhaična in (podobno kot v češčini) značilnost zahodnega tipa slovanskih jezikov pri vidskem obnašanju (Derganc 2014; Derganc 2015).

4 Zdaj si oglejmo pomenski odnos med glagoloma *iti* – *hoditi*.

4.1 V SSKJ je so prvi trije pomeni *iti* (navajamo le nekaj zgledov):

1. premikati se s korakanjem zlasti v določeno smer: *ko je šel po prehodu za pešce, ga je zadel avto; žival je šla vsa razdražena proti lovcu* («раздраженный зверь шел на охотника»); *stražar je šel pred njim*;
2. opraviti kako pot: *vsak dan gre na pokopališče; zjutraj je šel v mesto*;
3. izraža, da osebek s hojo, premikanjem napravi, da ni več ali da je na določenem mestu: *ob štirih je šel z doma; šel je v sobo in se zaprl*.

4.2 Za *hoditi* navaja SSKJ kot prva dva pomena:

1. premikati se s korakanjem: *hodi že brez bergel; dve dobri uri sem hodil od doma do mesta; hodil je okrog hiše in gledal v razsvetljena okna; hoditi sem ter tja po sobi*;
2. večkrat opraviti kako pot: *pogosto hodi čez mejo; vsako jutro hodi v cerkev*.

4.3 Prva razlika med obema glagoloma je, kot smo že omenili, da je *iti* dvovidski, *hoditi* pa samo nedovršen. Zato npr. ni mogoče zamenjati *hoditi* in *iti* v zgledih, saj ima 'je šel' v teh zgledih vrednost dovršnika:

- (1) Zjutraj je šel v mesto.
- (2) Ob štirih je šel z doma.
- (3) Šel je v sobo in se zaprl.

4.4 Skupna značilnost obeh glagolov je pomenska komponenta *premikati se s korakanjem*, *iti* pa ima pri prvem pomenu razlikovalno lastnost *zlasti v določeno smer*, medtem ko *hoditi* te komponente nima. Oba glagola torej pomenita določen način premikanja, 'iti' je v smislu smernosti markiran kot enosmerni glagol, 'hoditi' pa ne. Čeprav 'hoditi' v razlagi nima pomenske komponente 'večkrat ali v različnih smereh' (ki jo ima v svoji razlagi ruski glagol

ходить v BTS), ti pomeni niso izključeni. Ni pa izključena niti komponenta 'v eni smeri'. Komponenta 'v različnih smereh' je vsebovana v zgledu *hoditi sem ter tja po sobi*. So pa tudi zgledi, ki implicirajo enkratno enosmerno premikanje:

- (4) Dve dobri uri sem hodil do mesta.
- (5) Danes si pa dolgo hodil iz šole.
- (6) Pismo je hodilo tri dni.

Posledica tega je, da lahko v nekaterih zgledih uporabimo bodisi glagol *iti* bodisi glagol *hoditi*, in sicer brez kake bistvene spremembe v pomenu:

- (7) Ko je šel/hodil po prehodu za pešce, ga je zadel avto.
- (8) Stražar je šel/hodil pred njim.

Še en zgled za možnost uporabe glagola 'hoditi' v enakem kontekstu in pomenu kot 'iti':

- (9) Od tu *sem šel vsaj 1 uro po gozdnem kolovozu* čez kraški svet [...], dokler nisem došel do vasi Tomaj. [...]. Dokaj hitro sem šel skozi to vas [...]. Od tu pa do regionalne ceste Fernetiči – Opčine. Tu sem hodil po dokaj prometni cesti [...]. Po tej cesti sem hodil slabi dve uri. Dokler nisem došel do Opčin (splet).

Dodatno se razlika med glagoloma zabrisuje zaradi dejstva, da se pri ponavljajočem dejanju lahko uporablja oba glagola: *vsako jutro gre/hodi v cerkev*.

Ne trdimo niti, da so zamenjave možne samo v navedenih zgledih, niti, da so vselej možne. Trdimo le, da so pomenske meje med glagoloma marsikdaj zabrisane, saj pomen glagola *hoditi* v mnogih kontekstih ni v opreki z enkratnim usmerjenim načinom premikanja, eksplicitno govori le o načinu premikanja (hoji). Ko razmišljamo o pomenski razliki med obema glagoloma, se zdi, tudi na podlagi razlag v SSKJ, da je pri *hoditi* v ospredju način premikanja, torej hoja, pri *iti* pa je vsebovana tudi komponenta usmerjenost premikanja.

4.5 Pri ruskem glagolu *ходить* v slovarski razlagi (2. pomen v BTS) beremo *передвигаться, ступая ногами, делая шаги в разных направлениях или в разное время*. Iterativnost in neenosmernost sta torej v ruščini izpostavljeni kot inherentni pomenski sestavini tega glagola, v slovenščini je iterativnost omenjena kot sestavina enega od pomenov, neenosmernost pa v razlagi sploh ni izpostavljena, čeprav zgledi kažejo, da ni izključena.

4.6 Sposobnost premikanja je pomenska sestavina glagolov v obeh jezikih, v ruščini (v BTS) kot poseben prvi pomen (*ребёнок начал ходить в десять месяцев*), v slovenščini pa med zgledi (*naša mala že hodi*).

5 Obstajajo pa tudi druge razlike v rabi teh glagolov. Glagol *hoditi* v sodobni slovenščini ne more imeti pomena 'opraviti kako pot tja in nazaj' (kljub Toporišič 2000: 351). Zgled *Вчера я ходила к врачу* se v slovenščino prevaja kot *Včeraj sem šla k zdravniku/Včeraj sem bila pri zdravniku*. (Jakopin 1971: 6, Sever, Derganc: 2006: 126). Pač pa ima glagol *hoditi*

lahko pomen aktualne sedanjosti: *Glej tamle hodi oče in nosi kovček! Ali težko hodiš?* (v konkretni situaciji).

6 Tu je treba opozoriti na misli S. Dickeya (2013), da so bili glagoli, ki jih v ruščini imenujejo glagole indeterminiranega premikanja, v starejših obdobjih slovanskih jezikov glagoli, ki so izražali le način premikanja (verbs of manner of motion). Slovarska razlaga in raba glagola *hoditi* v slovenščini kažeta, da ima glagol *hoditi* vsaj en (v SSKJ prvi) pomen: način premikanja. To bi ponovno lahko govorilo v prid tezi, da je vidsko obnašanje v slovenščini bolj arhaično kot v ruščini.

Dodajmo še zgled, ki ga v tem sestavku prinaša Dickey kot podkrepitev misli, da je imel 'hoditi' v stosl. pomen 'načina premikanja':

(10a) I izlěz is korablě petřъ *hoždaaše* na vodahъ i pride ky is(ouso)vi.

To mesto je iz Matejevega evangelija 14.20. Prevoda v slovenščino in ruščino pokazeta 'hoditi' v slovenščini in 'пойти' v ruščini:

(10б) In Peter je stopil iz čolna, *hodil* po vodi in šel k Jezusu. (Матф. 14, 29)

(10в) И, выйдя из лодки, Петр *пошел* по воде, чтобы подойти к Иисусу. (Новый Завет)

7 Med glagoli premikanja v ruščini in slovenščini obstaja še veliko več razlik.

Drugačen je deloma sistem prefigiranja oz. izpeljank iz prefigiranih glagolov (*priiti-prihajati*, *prinesti-prinašati*), rabe (aktualna sedanjost: *Glej, tamle prihaja oče*). Zdi se, da so odnosi med dvojicami *nesti-nositi*, *peljati-voditi*, *peljati-voziti* in *peljati se-voziti se* v marsičem podobni odnosom med *iti-hoditi*. Drugi pari, npr. *leteti-letati* so po svojih lastnostih precej podobni ruskemu paru. *Jahati-jezditi* sta postala praktično sinonimna, *plavati-pluti* pa sta se v pomenu razšla, plava živo bitje, pluje pa ladja. Natančnejšega raziskovanja vredne bi bile tudi izpeljanke iz enosmernih glagolov s predpono *po-*, ki imajo lažje kot drugi glagoli pomen futura v perfektivnem prezentu, o čemer je pisal že Miklošič, vendar se je sestav teh glagolov do danes nekoliko spremenil (Orožen 1984: 167; Merše 1995: 290).

8 V pričujočem članku opisujem odnos med glagoloma premikanja *iti* in *hoditi* v slovenščini. Glagol 'iti' ima v slovenščini pomen premikanja, zlasti v določeno smer, medtem ko ima glagol 'hoditi' enega od pomenov (prvega): način premikanja (s hojo). Zato razlika v rabi teh glagolov v mnogih kontekstih ni tako velika kot v ruščini. Vsekakor lahko trdimo, da so odnosi med členoma dvojic glagolov premikanja v slovenščini v marsičem drugačni kot v ruščini.

Literatura

DERGANC Aleksandra (2014a), «Še o glagolih premikanja v ruščini in slovenščini», Ada Vidovič Muha & Andreja Žele (eds), *Prostor v jeziku in jezik v prostoru = Space in language and language in space. Slavistična revija* 62, n° 3, p. 345-351. http://www.srl.si/sql_pdf/SRL_2014_3_07.pdf.

DERGANC Aleksandra (2014b), «Še o razliki med vzhodnim in zahodnim tipom delovanja glagolskega vida v slovanskih jezikih», *Slavistična revija* 62, n° 4, p. 537-543. http://www.srl.si/sql_pdf/SRL_2014_4_04.pdf.

- DERGANC Aleksandra (2015), «Глагол детерминированного движения *iti* в словенском языке», под ред Мицуси Китадзэ, *Аспектуальная семантическая зона: типология систем и сценарии диахронического развития. Сборник статей V Международной конференции Комиссии по аспектологии Международного комитета славистов*, Киото: Tanaka Print, p. 73-77.
- DICKEY Stephen M. (2011), «The Varying Role of *po-* in the Grammaticalization of Slavic Aspectual Systems: Sequences of Events, Delimitatives, and German Language Contact», *Journal of Slavic Linguistics*, vol. 19, n° 2, p. 175-230.
- DICKEY Stephen M. (2013), «Verbs of Motion in the Early History of Slavic Verbal Aspect. The Semantic Scope of Slavic Aspect», Fourth Conference of the ICA, Padova (hand-out).
- JAKOPIN Franc (1971), «Glagoli premikanja v slovenščini in ruščini», *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture* 7, Ljubljana: Univerza v Ljubljani – Filozofska fakulteta – Oddelek za slovanske jezike in književnosti, p. 1-12.
- MERŠE Majda (1995), *Vid in vrstnost glagola v slovenskem knjižnem jeziku 16. Stoletja*, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- OROŽEN Martina (1984), «Gramatična in leksikalna preobrazba Dalmatinovega knjižnega jezika ob Japljevem prevodu biblije (1584-1802)», *Protestantismus bei den Slowenen. Protestantizem pri Slovencih, Wiener Slawistischer Almanach. Sonderband* 13, p. 153-179.
- SEVER Jože & DERGANC Aleksandra (2006), *Ruska slovnica po naše*, Ljubljana: Cankarjeva založba.
- TOPORIŠIČ Jože (2000), *Slovenska slovnica*, Maribor: Nova obzorja.

Slovarja

- БТС* – (под ред. С.А. Кузнецова, 2003), *Большой толковый словарь русского языка*, Санкт-Петербург: «Норинт».
- SSKJ* – (1970-1991), *Slovar slovenskega knjižnega jezika* I-IV. Ljubljana: SAZU in DZS. <http://www.fran.si/130/sskj-slovar-slovenskega-knjiznega-jezika>

Teksta

- Новый завет* (1979), Bruxelles: »Жизнь с Богом«.
- Sveto pismo stare in nove zaveze* (1997), Ljubljana: Svetopisemska družba Slov

Одновременность действий в русском языке: время и таксис

Tatiana MILLIARESSI

Université de Lille SHS & STL UMR 8163 (CNRS)

France

1. Введение.

Русский глагол, как известно, морфологически выражает вид и время. Таксис же выражает порядок действий в высказывании и обозначается комбинаторикой видо-временных форм, т. е. чередованием глаголов СВ и НСВ вида, а также обстоятельствами времени типа *затем, через десять минут, до этого...*

Мне представляется важным проследить, в чем именно заключается роль вида и времени глагола независимо от влияния как обстоятельств времени, так и любых коннекторов вообще. Значение вида и времени будут рассмотрены не в рамках предложения, как часто делается в большинстве исследований по русскому таксису (см., например, Храковский 2009), а на уровне высказывания. Интерес такого подхода в изучении временного порядка отмечал Бондарко (2015: 128), который подчеркивал «перспективность описания реализации категориальной семантики на уровне высказывания и целостного текста, т. е. описания временных и таксисных категорий в дискурсивном ракурсе».

Именно в таком ракурсе будут рассмотрены в этой работе некоторые нестандартные употребления времени для выражения одновременного протекания действий. Существует, как известно, два вида употребления языковых форм:

- 1) стандартные употребления, т. е. регулярные, парадигматические, соответствующие общему основному определению категории, к которой они относятся;
- 2) все остальные, т. е. нестандартные, периферийные употребления, не удовлетворяющие полностью всем характеристикам основного определения этой категории.

Таким образом, в этом исследовании не будут рассмотрены стандартные употребления НСВ для обозначения одновременности действий типа (1) и (2), когда НСВ ассоциируется с одновременными действиями (1а, 2а), а СВ – с последовательными (1б и 2б):

- (1а) Он *сидел* и *смотрел* вокруг.
 (1б) Он *сел* и *посмотрел* вокруг.

То же касается и примера (2а) в сравнении с примером (2б):

- (2а) Когда я *читал* книгу, он *вошел* в комнату.
 (2б) Когда я *прочитал* книгу, он *вошел* в комнату.

Не будут также рассмотрены примеры, в которых одновременность действий выражается исключительно обстоятельством времени, а не является результатом комбинаторики видо-временных форм глагола, как в примере (3а), в котором действия воспринимаются как одновременные, благодаря обстоятельству времени *в тот самый момент когда*. Если убрать это обстоятельство времени, то действия *опустил, нажал* будут восприниматься как последовательные (3б):

(3а) Манчестер утверждает, что Освальд не попал в свою жертву только потому, что Уокер, как генерал де Голль в романе Форсайта «День Шакала», неожиданно *опустил* голову **в тот самый момент, когда** снайпер *нажал* на курок. (А. Воронцов, «Долой клан Кеннеди!», 2003, НКРЯ)

(3б) Уокер неожиданно *опустил* голову, снайпер *нажал* на курок.

Отметим также, что НСВ не является абсолютным условием для того, чтобы действия интерпретировались как одновременные. Необходимым условием для этого является ситуативная возможность протекания действий одновременно. Ср. примеры (4а) и (4б), в которых действия, выраженные глаголами НСВ, воспринимаются или как одновременные (4а), т. к. они по природе своей могут протекать одновременно (можно одновременно играть на гитаре и петь), или как последовательные (4б), если действия не могут протекать одновременно (невозможно одновременно петь и читать стихи):

(4а) Она *играла* на гитаре и *пела*.

(4б) Она *пела* и *читала* стихи.

2. Время и одновременность.

Рассмотрим теперь нестандартные употребления, в которых время может играть особую роль для выражения как собственно временных, так и таксисных отношений. Другими словами, одновременность действий может быть рассмотрена по отношению к *моменту речи* или по отношению к *точке отсчета* и определяться соответственно либо временем, либо таксисом.

В качестве примера я рассмотрю нестандартные употребления форм прошедшего времени глагола, соотносящиеся с одновременными действиями. Они могут отражать перцептивный способ восприятия действий (2, 5) или эпистемический (1, 3, 4, 6). Перцептивный способ восприятия связан с чувственным восприятием, эпистемический – с нашими знаниями о мире (см., например, Vogeleer 1994 ; de Mulder 2012). Вот основные типы таких употреблений:

1) дезиративные глаголы с глаголами говорения;

(5) Я *хотел* Вас кое о чем попросить.

2) перцептивный опыт восприятия статической ситуации (de Mulder 2012);

(6) Мы вышли из магазина. Подруга уже жалела, что не купила платье, и со вздохом сказала мне:
– Красивое *было* платье!

3) эвиденциальность (Milliaressi 2015, §3.3.2);

(7) Мы ходили с подругой весь день по магазинам. Она пригласила меня зайти к ней домой. Мы вошли, но собака не выбежала, как обычно, мне навстречу. Сережи тоже не было дома. Я спросила подругу:
– Сережа должен *был* гулять с собакой?

4) сослагательное наклонение (эпистемический);

(9) Если бы у меня *было* время, я бы непременно *занимался* музыкой.

(10) Я очень хочу, чтобы ты *была* счастлива.

5) согласование времен (8а) (Храковский 2009, §7; Guiraud-Weber 2004, §3.11.2);

(8а) Я смотрел, как дети *играли* в саду.

(8б) Я смотрел, как дети *играют* в саду.

6) логическую связь («родовое понятие / видовое понятие» или «целое / часть»), обуславливающую интерпретацию одновременности действий (Milliaressi 2015, §3.3.4).

(11) Он *потолстел* и *обрюзг*. (пример В.С. Храковского)

(12) Я сегодня *убиралась*: *пропылесосила* и *вымыла* окна.

Первые четыре случая определяются семантикой времени (т. е. действие продолжается в момент речи), в то время как последние два – семантикой таксиса (т. е. действие соотносится с другими действиями).

Под основным таксисным значением вообще я понимаю языковое выражение противопоставления действий, длительность которых ограничена временными границами (началом и концом), действиям, неограниченным временными рамками.

Я рассмотрю сейчас только первый случай: эпистемический опыт восприятия дезиративных глаголов с глаголами говорения.

3. Дезиративные глаголы с глаголами говорения.

Прошедшее время некоторых употреблений дезиративных глаголов типа *хотеть*, *желать* с глаголами говорения может использоваться для выражения действий, происходящих в настоящий момент, т. е. соотносящихся с моментом речи:

(13) Перед администратором толпилось много народу. Наконец, подняв глаза на меня, он спросил:

– Вы что *хотели*?

Употребление настоящего времени (*Вы что хотите?*) звучало бы несколько невежливо. Встает вопрос: почему прошедшее время может использоваться вместо настоящего и сглаживает отрицательный оттенок? Прежде чем ответить на этот вопрос, отметим некоторые факторы, ограничивающие употребление дезиративных глаголов:

а) дезиративные глаголы употребляются в прошедшем времени только только в первом лице, если это высказывание-утверждение (14) или во втором лице, если это вопрос (15). Исключением являются случаи, когда говорят о присутствующем при разговоре человеке, интересы которого говорящий представляет (например, если отец обращается от имени сына к другому собеседнику (16):

- (14) Я давно хотел Вас спросить...
- (15) Вы что хотели?
- (16) Мой сын хотел в Вами поговорить.

б) дезиративные глаголы могут употребляться только тогда, когда они открывают диалог или новую тему в диалоге;

Чтобы разобраться в значении прошедшего времени в этом контексте, необходимо вспомнить, что формы НСВ прошедшего времени длительных глаголов (процессуальных или стативных) в русском языке могут в зависимости от контекста интерпретироваться как одно из следующих двух значений:

1) неограниченной длительности, т. е. когда границы действия не фокусируются в высказывании (17):

(17) Я *работал* над статьей, когда он мне позвонил.

2) длительности ограниченной, т. е. имеющей начало и конец, когда границы действия выражены обстоятельством (18а), либо вытекают из контекста (18б):

(18а) Я вчера *три часа работал* над статьей.

(18б) Что ты делал вчера? – *Работал* над статьей.

В примерах (5) и (13) длительность действия в прошедшем времени НСВ не ограничена:

(5) Я *хотел* Вас кое о чем попросить.

(13) Перед администратором толпилось много народу. Наконец, подняв глаза на меня, он спросил:
– Вы что *хотели*?

Непонятно, когда говорящий начал «хотеть», но ясно, что действие еще не закончено и что говорящий по-прежнему хочет задать вопрос или попросить о чем-то собеседника. Здесь можно дать различные объяснения такого употребления формы глагола *хотел* (*хотела*, *хотели*):

1) Во-первых, можно предположить, что именно время играет здесь определяющую роль. То есть прошедшее время имеет здесь модальное значение, отсылающее действие из реального мира в мир фиктивный, что позволяет смягчить окраску вопроса или просьбы. Если принять эту точку зрения, из этого будет вытекать, что возникает дистанция между действием реальным и фиктивным. Следовательно, глагол НСВ прошедшего времени должен обозначать действие, ограниченное временными рамками (началом и концом). Но тогда глагол *хотел* будет обозначать, что желание у говорящего уже прошло, а это не так.

2) Во-вторых, можно предположить, что основную нагрузку здесь несет не время, а вид. Другими словами, можно предположить, что именно НСВ обозначает действие, которое продолжается в момент речи и началось до него. Но тогда встает вопрос: почему идентичное значение не может быть выражено настоящим временем? Значит, вид не может выражать это значение.

3) Поскольку именно прошедшее время несет дополнительную информацию, необходимо ответить на другой вопрос: какую и почему прошедшее время кажется более уместным и смягчает фразу? Вероятно потому, что имеет место именно неограниченная длительность прошедшего времени. Ограничение и неограничение длительности действия является, как было уже отмечено, основным таксисным значением. А если длительность прошедшего действия не ограничена, то ее необходимо локализовать не только по отношению к моменту речи, но и по отношению к определенной ситуации в прошлом, которая может выступать как точка отсчета (см. Kleiber 1993). Ведь длительное действие, неограниченное временными рамками не может существовать, т. к. все имеет начало и конец, но оно может концептуализироваться в языке на основе ситуативных рамок. Из этого вытекает, что необходимо найти событие, предшествующее действию (*хотел, хотели*) и определяющее употребление прошедшего времени.

Так, в примере (13) прошедшее время (*что вы хотели?*) обозначает примерно следующее: «я видел, что вы ждете, но не мог заняться вами раньше». Если употребить настоящее время (*что вы хотите?*), исчезнет значение «я вас давно заметил», исчезнет временная дистанция между началом действия (когда посетитель начал ждать) и вопросом, который будет обозначать «я работал, Вас не видел, а Вы вдруг неожиданно прерываете мою работу». Другими словами *что Вы хотите?* обозначает, что Вас прервали против Вашей воли, в то время как вопрос *что Вы хотели?* обозначает, что Вы сами прервали свою работу по своей воли. Именно то, что Вы сами прерываете свою деятельность и придает более вежливый оттенок вопросу по сравнению с ситуацией, когда Вы выражаете при помощи настоящего времени, что Вас прервали.

Следует, однако, отметить, что настоящее время (*Что Вы хотите?*) может иметь как отрицательную окраску и означать «вы меня беспокоите», так и положительную окраску, например: к Вам подошел ребенок, Вы рады прервать работу и заняться им и спрашиваете его *Что ты хочешь?*

Событие, определяющее употребление прошедшего времени, каждый раз определяется ситуацией. Так, в примере (5) (*я хотел вас кое о чем попросить*)

прошедшее время отсылает к прошлой ситуации, когда говорящий уже думал о своем вопросе, т. е. ситуация примерно следующая: «то, о чем я сейчас говорю, является результатом длительного размышления». Другими словами, спрашивающий подчеркивает обдуманый и обоснованный характер своего обращения к собеседнику, а не спонтанный. Таким образом, прошедшее время придает более вежливый оттенок, т. к. просьба оказывается непосредственно связанной с обстоятельствами в прошлом и говорящий косвенно ссылается на эти обстоятельства, чтобы смягчить просьбу или вопрос. Действие представляется в этом случае как продолжающееся в момент речи. При этом, если нет обстоятельств в прошлом, локализирующих дезиративный глагол, то и употребление прошедшего времени оказывается невозможным. Так, если на улице Вы заметили, что у женщины раскрылась сумка, и Вы хотите ее предупредить, чтобы она не оказалась жертвой мошенников, невозможно сказать (16):

(19) *Я *хотел* Вам сказать, что у Вас раскрылась сумка.

Употребление настоящего времени (*я хочу Вам сказать, я хочу тебе сказать*) в разговоре несет коннотация спонтанности реакции говорящего. Например, если кто-то жалуется на несправедливое к себе отношения, можно ему ответить:

(20а) Я *хочу* тебе сказать, что ты не должен так близко принимать все к сердцу.

(20б) Я *хочу* тебе сказать, что ты тоже неправ.

5. Выводы.

Я надеюсь, что этот пример нестандартного употребления времени показал целесообразность описания временных и таксисных категорий в дискурсивном ракурсе, а также целесообразность рассмотрения порядка следования действий в соотношении не только с относительным временем, но и с абсолютным.

Использованная литература

- БОНДАРКО А.В. (2015), «Глагольный вид: система и среда», в сб. *Глагольный вид: грамматическое значение и контекст* (под ред. Р. Бенаккьо), *Die Welt der Slaven – Sammelbände*, Bd 56, München – Berlin – Washington/D.C., с.117-130.
- ХРАКОВСКИЙ В.С. (2009), «Таксис: семантика, синтаксис, типология» // *Типология таксисных конструкций* / Отв. ред. В.С. Храковский. – Москва: Знак, с.11-113.
- DE MULDER Walter (2012), « Un sens épistémique pour l'imparfait et le passé simple », *Langue française*, n° 173, p. 99-112.
- GUIRAUD-WEBER Marguerite (2004), *Le verbe russe : temps et aspect*, Marseille : Publications de l'Université de Provence.
- KLEIBER Georges (1993), « Lorsque l'anaphore se lie aux temps grammaticaux » // Carl Vetters (éd.), *Le temps, de la phrase au texte*, Villeneuve d'Ascq : Presses Universitaires de Lille, p. 117-166.

Вид и время в славянских языках, КА МКС

MILLIARESSI Tatiana (2015), *Aspects et temporalité*, Villeneuve d'Ascq : Presses Universitaires du Septentrion, 2015.

VOGELEER Svetlana (1994), « L'accès perceptuel à l'information : à propos des expressions *un homme arrive – on voit arriver un homme* », *Langue française*, n°102, p.69-83.

Электронная база данных

НКРЯ : Национальный корпус русского языка (2003-2017), <http://www.ruscorpora.ru/>

Резултативната видска конфигурација на секундарно транзитивизираните глаголски семанти во македонскиот јазик

Људмил СПАСОВ

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје

Република Македонија

Резултативната видска конфигурација на секундарно транзитивизираните семанти може да биде деривирана од инхоативи, односно од семанти што изразуваат инхоативна конфигурација, како и од терминативи, односно од семанти што изразуваат терминативна конфигурација.

Појдовните инхоативни и терминативни семанти покажуваат интранзитивни едноаргументски или двоаргументски релации. На пр.:

(а) *Тој седна на стол.* претставува инхоативна интранзитивна двоаргументска релација: *седне, тој, стол.*

(б) *Тој умре.* претставува терминативна интранзитивна едноаргументска релација *умре, тој.*

Парафразата на (а) гласи: СТАНА НЕШТО ШТО ПРИЧИНИ ДЕКА ПОЧНА ДА ПОСТОИ СОСТОЈБА Р, а парафразата на (б) гласи: СТАНА НЕШТО ШТО ПРИЧИНИ ДЕКА ПОЧНА ДА НЕ ПОСТОИ СОСТОЈБА Р.

Клучни зборови: резултативна конфигурација, секундарно транзитивизирани семанти, инхоативна конфигурација, терминативна конфигурација.

1. Резултативна конфигурација на секундарно транзитивизираните семанти

Меѓу семантемите што ја изразуваат резултативната конфигурација во македонскиот јазик се издвојуваат оние што покажуваат т.н. вторична транзитивност. Вторичната транзитивност е поширока од резултативната конфигурација што значи дека таа, покрај

тоа што може да се види кај глаголите што го покажуваат свршениот вид, а според нашето разбирање свршениот аспект е категорија чијшто дефинициски поим е моментноста, проста или доминирачка во конфигурациите, таа може да се види и кај глаголите што покажуваат несвршен аспект, а според нашето разбирање несвршениот аспект е категорија чиј дефинициски поим е континуативноста што покажува состојби, статички, на пр. *се зеленее*, динамички на пр. *спи* или процеси, на пр. *оди, сама*.³⁵

Резултативна конфигурација на секундарно транзитивизираните семантеми може да биде деривирана од инхоативи, односно од семантеми што изразуваат инхоативна конфигурација, како и од терминативи, односно од семантеми што изразуваат терминативна конфигурација. Ова произлегува од веќе споменатиот факт дека и инхоативната и терминативната конфигурација спаѓаат во иста видска категорија како и резултативната конфигурација, додека разликите меѓу нив се изразуваат на синтаксички план, преку истакнување на аргументската позиција што ја зазема агенсот кај резултативната конфигурација, односно неистакнување на таа аргументска позиција кај инхоативната конфигурација, односно нејзино редуцирање со псевдоповратното се како експонент, при што од резултативи настануваат инхоативи што значи дека резултативната конфигурација е деривирана од инхоативната конфигурација. Сп. *Детето се расплака.* (=почна да плаче; инхоативна конфигурација) vs. *Мајката го расплака детето.* (=мајката направи /причини детето да почне да плаче; резултативна конфигурација со вторична транзитивност). Изјаснувањето на елементот *мајката* како причина и оформување на синтаксичката врска меѓу подметот *мајката* и граматичкиот прирок *детето го расплака* претставува предикат на каузацијата.

Појдовните инхоативни и терминативни семантеми покажуваат интранзитивни едноаргументски или двоаргументски релации.

На пр.:

- (а) *Тој седна на стол.* претставува инхоативна интранзитивна двоаргументска релација *седне, тој, стол.*
- (б) *Тој умре.* претставува терминативна интранзитивна едноаргументска релација *умре, тој.*

³⁵ За вторичната транзитивност на глаголите во македонскиот јазик од теоретска гледна точка детално се зборува во повеќе наши трудови, од кои наведуваме четири: Спасов 1981а: 120-200, 200-250 и на повеќе места; Спасов 1981б: 21-35; Спасов 1981в: 163-168; Спасов 1988: 141-149. Бидејќи вторичната транзитивност, како и глаголите со наставката –ос-а/-са употребени во инхоативни и каузативни конструкции се една македонска посебност, Људмил Спасов и Владимир Климонов ја истражија споредбено оваа појава и ги претставија нејзините адекватности во рускиот јазик. Овде го наведуваме следниов труд: Спасов, Климонов 2006: 48-55.

Парафразата на (а) гласи: СТАНА НЕШТО ШТО ПРИЧИНИ ДЕКА ПОЧНА ДА ПОСТОИ СОСТОЈБА Р, а парафразата на (б) гласи: СТАНА НЕШТО ШТО ПРИЧИНИ ДЕКА ПОЧНА ДА НЕ ПОСТОИ СОСТОЈБА Р.

2. Резултативна конфигурација на секундарно транзитивизираните семантеми деривирани од инхоативи

Секундарно транзитивизираните семантеми деривирани од инхоативи, како и оние деривирани од терминативите, покажуваат еден аргумент повеќе (додавање на еден аргумент) *Тој седна на стол. vs. Едни луѓе го седнаа (него) на стол.* [седне, едни луѓе, тој, стол].

Парафразата на секундарно транзитивизираните семантеми деривирани од инхоативи гласи: СТАНА НЕШТО, НАПРАВЕНО ОД СТРАНА НА НЕКОЈ ИЛИ НЕШТО, ШТО ПРИЧИНИ ДЕКА ПОЧНА ДА ПОСТОИ СОСТОЈБА Р.

3. Резултативна конфигурација на секундарно транзитивизираните семантеми деривирани од терминативи

Секундарно транзитивизираните семантеми деривирани од терминативи, како и оние деривирани од инхоативите, покажуваат еден аргумент повеќе (додавање на еден аргумент) *Тој умре. vs. Едни луѓе го умреа него.* [умре, едни луѓе, него/тој].

Парафразата на секундарно транзитивизираните семантеми деривирани од терминативи гласи: СТАНА НЕШТО, НАПРАВЕНО ОД СТРАНА НА НЕКОЈ ИЛИ НЕШТО, ШТО ПРИЧИНИ ДЕКА ПОЧНА ДА НЕ ПОСТОИ СОСТОЈБА Р.

4. Резултативната видска конфигурација во однос на инхоативната видска конфигурација

Со формалната структура на инхоативната видска конфигурација, резултативната конфигурација дели некои префикси. Карактеристичен е префиксот *за-* што пред сè служи за изразување инхоативност како кај непреодни глаголи сп. на пр. *Детето заоди на училиште.* (= почна да оди) така и кај преодни сп. на пр. *Ја зачита книгата.* (= почна да ја чита книгата). Станува збор за карактеристичен префикс кој ги активира на оние семи што ги провоцира глаголската основа, во случајов на моментната сема во резултативната конфигурација и неактивирање на инхоативната сема сп. на пр. *Го запали огнот., Ја загради куќата.* каде *за-* означува прост моментен вид и истовремено го неутрализира простиот моментен вид кај глаголите *пали* односно *гради* кои претставуваат телична конфигурација.

Со формалната структура на инхоативната видска конфигурација резултативната конфигурација дели и некои суфикси. Карактеристичен е суфиксот *-ос-а* кај глаголите од типот *'rǫsa* на пр. *Железото 'rǫsa*. (инхоативна конфигурација), а која може да биде искажана и со друга структура, сп. *Железото за'rǫa*. Истите глаголски структури, но со изјаснување на причината и на формално рамниште со оформување на синтаксичка врска меѓу подметот и граматичкиот прирок искажуваат резултативна конфигурација со вторична транзитивност, сп. на пр. *Влагата го 'rǫsa железото*. (резултативна конфигурација), односно со друга структура, сп. *Влагата го за'rǫa железото*. Од изложеното може да се заклучи дека каузацијата е вградена кај резултативната конфигурација и неа ја претставуваат свршени каузативни преодни глаголи, а во случајов тие се добиени по пат на т.н. вторична транзитивизација својствена на македонскиот јазик. Досега реченото, сакам да го илустрирам објаснувајќи ги видските карактеристики на лексемите од типот: *брад-ос-а; крв(ј)-ос-а; крст-ос-а; молњ-ос-а; мувл-ос-а; пепел-ос-а* и сл., како и нивната употреба во реченицата во македонскиот јазик.

Сите овие глаголи во македонскиот јазик се од свршен вид. Оваа серија на свршените видски глаголски лексеми ја нарекувам „балканска“. Наспроти неа во македонскиот јазик постои паралелна словенска серија, што значи дека како таква е позната и во другите словенски јазици, каде свршената видска информација се изразува со префикси, сп.: *вампир-ос-а vs. по-вампир-и; дрво-с-а vs. з-дрв-и; 'rǫ-ос-а vs. за-rǫa* или перифрастички, со синтагма (зборовна структура) во која првиот член е синсемантичен глагол (на)прави, а вториот е именски збор: именка, придавка и сл.: *бој-ос-а vs. направи (со) боја; малтер-ос-а vs. направи (со) малтер* итн.

Примери на употреба: („балканска“ серија) *бабуњоса (се): Бабуњоса од ракија., Ракијата му го бабуњоса лицето. vs. (словенска серија) подбувне (се): Подбувна од ракија., Ракијата направи лицето да му подбувне., украсувајќи го своето, подбувнато од пиење, лице (ЈБ, 9); („балканска“ серија) браиноса: Кога ја посети воденицата се браиноса.; Посетата на воденицата го браиноса. vs. (словенска серија) се направи (со) браино: Кога ја посети воденицата се направи (со) браино.; (балканска серија) вампироса: Се вампироса од тешкиот живот.; Тешкиот живот вампироса многу луѓе. (вторична транзитивност) vs. (словенска серија) повампири: Тешкиот живот повампири многу луѓе.; стане вампир: стана ... вампир кутрото дете (МФ, 250); („балканска серија“) дрвоса: Се дрвоса од страв.; Стравот го дрвоса. (вторична*

транзитивност) vs. (словенска серија) *здрви: му го реков тоа и го здрвив* (вторична транзитивност); *Колената како да ни се здрвија* (БКД, 64).

Глаголите со суфиксите *-ос-а/-с-а*, употребени во реченици, во зависност од тоа дали моментната компонента е специфирана (изјаснета е причината, односно глаголот е употребен како преоден, оформена е синтаксичка врска меѓу подметот и граматичкиот прирок) или е искажана на општ начин (не е изјаснета причината, односно глаголот е употребен како непреоден), можат да ги претстават резултативната или инхоативната конфигурација.

Резултативната конфигурација, изразена на различни начини, можеме да ја определеме со парафразата: СЕ СЛУЧИ НЕШТО, НАПРАВЕНО ОД СТРАНА НА НЕКОЈ ИЛИ НЕШТО, ШТО ПРИЧИНИ ДЕКА ПОЧНА ДА ПОСТОИ СОСТОЈБА Р. Наспроти неа е инхоативната конфигурација од истите глаголи со факултативно безагентивно *се*, кое ја одзема каузацијата, сп. ги примерите: *Тој (се) бабуњоса во лицето.*; *Тенџерето (се) бигороса.*; односно инхоативната конфигурација со задолжително безагентивно *се*, сп. ги примерите: *Собата се вароса.*; *Дворот се сидоса.* Инхоативната конфигурација, изразена на разни начини, можеме да ја определеме со заедничката парафраза: СЕ СЛУЧИ НЕШТО, ШТО ПРИЧИНИ ДЕКА ПОЧНА ДА ПОСТОИ СОСТОЈБА Р).

5. Резултативната видска конфигурација во однос на терминативната видска конфигурација

Не постои принципиелна разлика меѓу инхоативната и терминативната конфигурација. Првата, како што е познато, ја покажува левата граница на временскиот континуум, додека втората ја покажува десната граница на временскиот континуум како момент на завршување на дејството. Со формалната структура на терминативната видска конфигурација, резултативната конфигурација дели некои префикси. Карактеристичен е префиксот *до-* кој пред сè служи за изразување терминативност како кај непреодни глаголи сп. на пр. *Дрвото догни.* така и кај преодни: *Ја дочита книгата.* што значи дека ја истакнува десната граница на временскиот континуум., додека префиксот *до-* кај резултативната конфигурација ја активира семата 'да се додаде уште нешто' сп. *Ја догради куќата.* (= додаде уште еден дел од куќа на постоечката куќа).

6. Заклучоци:

а) Резултативната конфигурација остварена со морфолошки средства на глаголски форми е поретка, сп. ги примерите: *Тешкиот живот повампири многу луѓе.*; *Стравот го здрви.*

б) Почеста е резултативната конфигурација од декомпонирани предикати (перифрастички конструкции) со лев член: *направи... брашно, црвлив, или фати... бигор, мувла*, или некоја друга перифрастичка отворена синтаксичка конструкција *обои со кана*; а понекогаш можат да се јават и двете можности *за'рѓа* и *фати 'рѓа*, што значи создавање на перифрастички каузативни конструкции со некаузативни глаголи.

в) Самиот елемент *направи...* претставува предикат на каузацијата и остварува синтаксичка каузација на некаузативните глаголи, како што се некои од горенаведените, сп. *подбунне, повампири се*. Според тоа, кај словенската серија разликуваме четири модели подложни на каузација: синтетски глаголски низи, глаголски лексеми со зборообразувачка морфема се, декомпонирани предикати и отворени синтаксички конструкции.

г) Инхоативната конфигурација поретко ја претставуваат синтетски глаголски лексеми со облигаторно или факултативно безагентивно *се*, сп. ги примерите: *Се повампири.*; *Се здрви*. Во поголем број се перифрастичките глаголски конструкции *фати, стане: фати бигор, стана вампир*, или отворени синтаксички конструкции *добие гниди*.

д) Во македонскиот јазик, „балканската серија“ на секундарно транзитивизираните глаголски семантеми ја репрезентираат каузативни глаголи, така што синтаксички можат да изразуваат и инхоативност и резултативност.

ѓ) На крајот сакам да заклучам дека и инхоативната и резултативната конфигурација спаѓаат во иста видска категорија, односно дека сите наведени глаголски лексеми од балканската серија содржат инхоативност, а дека во дел на синтаксичките конструкции доминира резултативноста, што значи дека разликата меѓу нив се покажува на синтаксички план.

Литература

- СПАСОВ Људмил (1981а), *Преодноста на глаголите во македонскиот јазик*, Скопје: Филолошки факултет, Универзитет во Скопје.
- СПАСОВ Људмил (1981б), „Неколку маргиналии во врска со категоријата преодност односно непреодност на глаголите во македонскиот јазик“, *Литературен збор*, XXVIII, бр. 1, с. 21-35.
- СПАСОВ Људмил (1981в), „Дерективизацијата и категоријата преодност / непреодност“, *Годишен зборник на Филолошкиот факултет*, бр. 7, с. 163-168.

СПАСОВ Људмил (1988), „Метајазички правила на преодноста (транзитивноста) на македонскиот глагол од гледна точка на глаголската валенција“, *Македонски јазик*, XXXVIII-XXXIX, с. 141-149.

КЛИМОНОВ Владимир и СПАСОВ Људмил (2006), „Каузативные и инхоативные структуры в русском языке: о русских соответствиях македонских глаголов с суффиксом -ос-а / -с-а“, *Зборник Матице српске за славистику*, бр. 70, с. 213-220.

Ексерпирани дела и нивните кратенки

БКД = КОНЕСКИ Блаже (1988), *Дневник по многу години*, Скопје: Македонска книга.

ЈБ= БОШКОВСКИ Јован (1955), *Луѓе и птици*, Скопје

МФ = ФОТЕВ Методија (1966), *Потомците на Кат*, Скопје: Култура.